

DOWN TO #90 EARTH

Uitgave Vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Netherlands
Jaargang 16 / augustus 2025

De **strijd** tegen
koloniale
kernwapens
in Australië

Roxane van Iperen:
"Klimaat staat niet
op de **politieke**
agenda"

Joline Jolink maakt mode van eigen bodem

Inhoud

DOWN
TO #90
EARTH

8

Systeem-verandering nu!

Consumenten-activisme lost de klimaatcrisis niet op, aldus Roxane van Iperen. Verandering vraagt een nieuw perspectief: niet elkaar afrekenen, maar inzicht krijgen in de krachten achter het systeem.

12

Energielabels

Iedereen wil een A-label voor hun huis, want we moeten af van energieverpillende woningen. Energielabels moeten daarbij helpen, maar die blijken vaak een papieren werkelijkheid.

22

Tegen de sloop

Gebouwen zijn wegwerpartikelen geworden en nieuwbouw is de heilige graal, zegt Fred Feddes. Slopen hoeft niet meer, renoveren is genoeg. Niet iedereen is het daarmee eens.

32

Van vlas naar lapje

De collecties van modeontwerper Joline Jolink waren al duurzaam, maar nu gaat ze nog een stap verder: zelf haar eigen grondstoffen als linnen en verf produceren. Ze experimenteert ermee op haar Overijsselse boerderij.

38

Bomen planten

Er moeten miljoenen extra bomen komen in Nederland, maar hoe? Waar overheidsbeleid faalt, laten pioniers en doorzetters zien hoe het moet.

26

Nucleair kolonialisme

De Yankunytjatjara Anangu uit Australië lijden nog altijd onder de gevolgen van Britse kernproeven uit de jaren 50. Nu dreigt de overheid ook radioactief afval op te slaan op inheems land. Activist Karina Lester komt in verzet tegen uraniummijnbouw en kernwapens.

Commentaar/Mees

Duiken in het bos

Mees zit op de fiets. Verderop fietst een vrouw door het park, in tegenovergestelde richting. Nee wacht, ze komt niet van haar plek. Ze traint, met een coach, op een... ziet Mees dat nou goed? Op een hometrainer. Midden op het fietspad.

Er zijn veel dingen die Mees niet weet, of dan toch in ieder geval niet zeker. De chef van de klimaattop in Brazilië zegt dat het steeds moeilijker wordt om onder de 1,5 graden te blijven, maar die waren we toch al voorbij? Of niet? Daar zit vast een ingewikkeld verhaal achter met allemaal verschillende rekenmethodes, en zie dan maar eens

uit te vogelen wie er gelijk heeft. En dan hebben we het nog niet eens over de mensen. Mensen die nu in democratieën aan de macht zijn, die nog steeds – of alweer? – zeggen dat er helemaal geen klimaatprobleem bestaat (p 8).

Mees draait zich nog wel vijf keer om maar ze zit er toch echt: een vrouw in een felrood topje, op een hometrainer in het park. Dat weet ik in ieder geval zeker, denkt Mees gerustgesteld, want ik zie het met mijn eigen ogen. Even verderop werkt een clubje mannen zich in het zweet op een verzameling speeltoestellen van de plaatselijke

Mees leidt u nog één keer door het blad, daarna is het tijd voor een welverdiende pauze!

Rick Middelbos brengt meer natuur in de stad met inheemse bloemen, takkenrillen en insectenhôtels. Hij hoopt mensen de waarde van een biodiverse omgeving bij te brengen. Katja Jordanova vergroent samen met buurtgenoten haar wijk. Met geveltuinen, een tiny forest en een wadi. Rob Nicolai beplantte ooit een boomspiegel in zijn straat om een hondentoilet te voorkomen en heeft met zijn burens inmiddels zo'n 140 meter aan groen gecreëerd.

En verder

- 04 In beeld:**
Vervuild stuwmeer
- 07 Kort nieuws & Schot**
- 16 Boeren voor de toekomst:**
Voedselbos
- 20 Doe het lekker zelf:**
How to start a movement
- 31 Column Mounir Samuel:**
Ocean: Hoopvol én naïef
- 36 Kalloe leest:**
Optimistisch voorwaarts
- 37 Cultuurtips**
- 43 Wisselcolumn:**
Shivant Jhagroe
- 44 Samen eten:**
Kraaybeekerhof
- 47 Brieven & Bijlo**
gaat los op...
Pesticiden

Colofon

DOWN TO EARTH

Nummer 90, augustus 2025
Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact

Postbus 19199
1000 GD Amsterdam
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie

Esmee de Gooyer (hoofredacteur a.i.)
Anne Havelaar (redacteur a.i.)
Cathelijn Schilder (redacteur a.i.)

Aan dit nummer werkten mee

Marel van Andel, Vincent Bijlo, Michiel Bussink, Carolien Ceton, Robert Elsing, Radjan Hanoeman, Sarah Haaij, Shivant Jhagroe, Hidde Jansen, Katja Keuchenius, Toon Lambrechts, Michael Rhebergen, Mounir Samuel, Bas van der Schot, Pépé Smit, Suzanne Vink, Sien Wagenaar, Hilde Wijnen.

Redactieraad

Victor van den Belt, Karen van den Einde, Erica Meijers

Art-direction en vormgeving

Curve Mags and More

Druk

Moderna Printing
Gedrukt op 100 procent kringloop-papier.

Abonnement

Minimaal € 35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie.

Wijzigen

Kan via [milieudefensie.nl/contact/](mailto:service@milieudefensie.nl) adreswijziging.
En via de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do tijdens kantooruren.
Opzeggen kan via 020 2134 213, ma t/m vr tijdens kantooruren.

openluchtsportschool. Er staat een man touwtje te springen. Zonder touw.

Maar wat zé ik dan, denkt Mees, opnieuw onzeker. Het lijkt die ouwe grap van stand-upcomedian Richard Pryor wel, die door zijn partner wordt betrap op overspel. Wat een raar woord eigenlijk, noem je dat nog zo? Dat weet Mees ook al niet. In ieder geval: "He got caught in the act" en roept dan verontwaardigd: "Who are you going to believe, me or your lying eyes?!"

Mees keert zich nog eens om, een tikje wanhopig nu. Ik weet niet meer wat ik zie!

Dingen die er niet zijn? Of zie ik dingen die er zijn juist niet? Heeft die man echt geen touw? Doet hij alsof? Of heeft hij twee smart handvaten die een virtueel touw onder zijn voeten door slingeren?!

Het zweet breekt Mees uit. Het is te raar, het is te warm, het is... tijd om even de vleugels uit te slaan. Tijd om vrienden te worden met een boom (p 20). En als de bomen niet naar Mees kunnen komen (p 38), moet Mees maar naar het bos vertrekken. Niet om er op de toppen van Mees' tenen overheen te scheren, maar om in te duiken, als in de zee. Ja, denkt Mees. Dat is precies wat ik ga doen. ■

In beeld/Vervuild stuwmeer

Luchtfoto van een Romeins legerkamp, dat deels onder het giftig groene water van het stuwmeer ligt.

Mijlpaal voor milieurecht

Bewoners van het Galicische dorp As Conchas wonnen afgelopen juli een historische rechtszaak tegen de regionale overheid en het wateragentschap. Jarenlang deed de overheid niets tegen de vervuiling van het As Conchas-stuwmeer, dat door mest en afvalwater van grootschalige varkensboerderijen steeds meer verontreinigd werd. Dorpen in de omgeving zijn voor hun drinkwater deels afhankelijk van het stuwmeer. Volgens de rechter zijn daarmee fundamentele rechten van de bewoners geschonden, zoals het recht op gezondheid, een schone leefomgeving en veilig drinkwater. In het reservoir werden giftige blauwalgen en veel antibioticaresistente bacteriën aangetroffen. De autoriteiten moeten het meer saneren, stank en vervuiling aanpakken en getroffen bewoners compenseren met duizend euro per maand tot maximaal 30 duizend euro, tot de vervuiling is opgelost. De zaak, gesteund door onder andere ClientEarth en Amigas de la Tierra (Friends of the Earth Spain, de Spaanse zusterorganisatie van Milieudefensie), schept een Europees precedent: intensieve veeteelt kan mensenrechten schenden. ■

BEELD: BRAIS LORENZO

sprinkl

Bloembollen planten?

Kies voor biologische bollen!

Geen pesticiden, geen kunstmest.

Zoveel beter voor biodiversiteit!

Snel thuisbezorgd wanneer jij wil.

Alles voor biodiversiteit!

Webshop Sprinklr werkt nauw samen met pionierende biologische kwekers om de markt te veranderen. Teelt kan zonder gif. De sector moet om! Sprinkl is steward owned: een stichting is eigenaar van de b.v. Daardoor gaat alle winst naar de missie: het versterken van biodiversiteit.

www.sprinkl.co

RE NATURE

festival_voor_
kunst_en_natuur

20 & 21
SEPT
FESTIVAL
RUIGOORD

20 sept
t/m 20 okt
Programma
Amsterdam

60 programma's per dag:
kunst, theater, muziek,
workshops, ceremonies,
klimaatgesprekken,
wildplukken, groene markt.

posters design: Studio Boot / foto: Rens Spanjaard, Wildplukken

ruigoord.nl

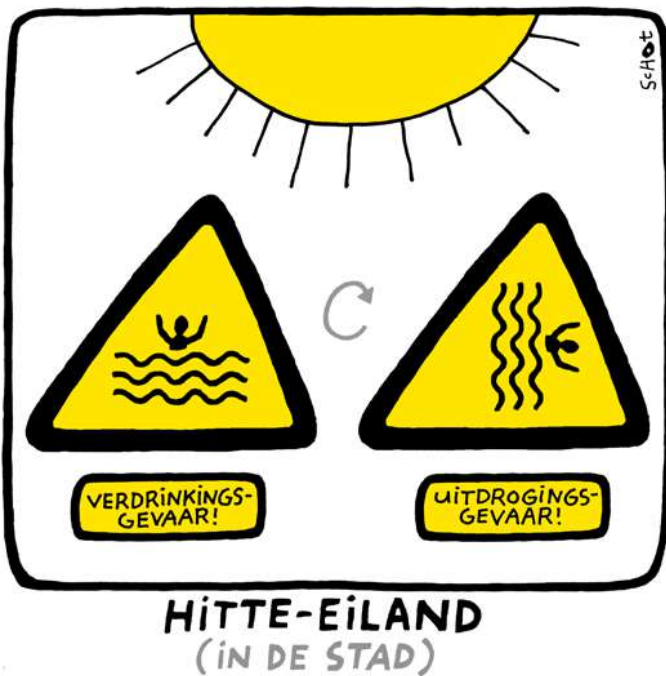
AE amsterdams
fonds voor de
kunst

M mondriaan fonds
voor beeldende kunst & erfgoed

RUIGOORD
culturele vrijhaven

X Gemeente
X Amsterdam
X

re-nature.org

Overleven

Na de verwoestende natuurbrand op Maui in 2023 voelden veel vrouwelijke overlevenden zich onveilig. Eén op de zes zag zich gedwongen tot *survival* sex voor eten of onderdak. Dat meldt Tagnawa, een Filipijnse feministische rampenhulporganisatie. Hulpinstanties zoals FEMA

en het Rode Kruis faalden in de bescherming tegen seksueel en huiselijk geweld.

Regenwoudhout?

Er komt een onderzoek naar de Maleisische houtpellets die in de twee Nederlandse centrales van de Duitse energieproducent RWE worden verbrand. Volgens Comité Schone Lucht zijn

de pallets als duurzaam gecertificeerd, terwijl er regenwoud voor vernietigd is. RWE krijgt honderden miljoenen subsidie voor de 'duurzame' biomassa.

Zeehonden

De grijze zeehond blijft terrein winnen in de Waddenzee. In 2025 telden onderzoekers 12.064 dieren, en een recordaantal pups. Vooral in Nederland groeide de populatie hard, goed voor 70 procent van alle waarnemingen.

Kresna-kloof

Na 28 jaar protest is het gelukt: de Bulgaarse regering laat de Struma-snelweg buiten de Kresna-kloof aanleggen, in plaats van in het kwetsbare natuurgebied. Ngo's, waaronder Milieudefensie-zusterorganisatie Friends of the Earth Bulgaria, trekken hun rechtszaken in. De kloof blijft behouden als Natura 2000-gebied.

Bio groeit

In 2024 groeide het aandeel biologische landbouwgrond

van 4,4 naar 5,4 procent. Met dit groeitempo halen we de doelstelling van 15 procent bio in 2034, 4 jaar na de beoogde deadline van 2030. De omzet van biologische producten in de winkels steeg met 9,6 procent.

Egelbescherming

Vanaf voorjaar 2026 zijn in Wallonië robotmaaiers tussen 18 en 9 uur verboden. De maatregel moet egels beschermen, die vaak 's nachts op zoek gaan naar voedsel en gewond raken door de maaiermessen.

Evolutie in bossen

In Britse bossen blijken jonge essen opvallend snel resistentie te ontwikkelen tegen essentaksterfte, een agressieve schimmelsekte die takken en bladeren aantast. Natuurlijke selectie doet z'n werk, een mooi voorbeeld van evolutie in actie.

Satelliet zoek

Een satelliet die methaan-uitstoot van olie- en gasproductie meet, is verloren gegaan. De MethaneSAT heeft waarschijnlijk geen stroom meer, meldt de ngo Environment Defense Fund, die verantwoordelijk is voor het project. Hij kostte 88 miljoen dollar, afkomstig van Jeff Bezos en Elon Musk, en werd vorig jaar gelanceerd via een SpaceX-raket. ■

Recht op een leefbaar klimaat

Het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens heeft een historische uitspraak gedaan: staten zijn verplicht om mensen te beschermen tegen klimaatverandering. De uitspraak geldt voor heel Noord- en Zuid-Amerika en kwam tot stand na jaren van juridische voorbereiding, waarbij meer dan 160 staten, organisaties en inheemse bevolkingsgroepen input gaven. Volgens het Hof is er sprake van een klimaatnoodtoestand. Mensen hebben recht op een stabiel klimaat, en staten hebben de verplichting om geen onomkeerbare schade aan te richten. Deze verplichting is een vorm van dwingend recht (*ius cogens*), vergelijkbaar met het verbod op genocide en slavenhandel. Staten moeten wetten maken die grote vervuilers aanpakken en greenwashing en desinformatie tegengaan. Ook bedrijven dragen verantwoordelijkheid, vooral als ze veel uitstoten.

“We zijn in onze keuzes minder vrij dan ooit”

Waarom komen mensen altijd uit bij de meest vervuilende keuze? Roxane van Iperen ontleedt die kwestie in haar essay *Eigen planeet eerst*. De democratie, die ons juist zou moeten beschermen, blijkt het af te laten weten als het op de klimaatcrises aankomt. “Elkaar de maat nemen – jij vliegt, ja maar jij eet vlees – helpt dan in ieder geval niet.”

TEKST: SARAH HAAIJ BEELD: DORIAN JURNE

“A ls die klimaatcrisis zo ernstig is, waarom doen jullie (lees: mensen die de touwtjes in handen hebben) dan zo weinig?” Het is een vraag die op de lippen brandt van duizenden Greta Thunberg-generatiegenoten. Zo ook bij de drie tieners van schrijver en jurist Roxane van Iperen. Samen met hen keek ze naar de film *Don't Look Up*, waarin een allesvernietigende komeet op de aarde af dendert. En net als in de film – de komeet is een over the top metafoor voor de klimaatcrisis – lukt het de mensheid maar niet om het naderende onheil af te wenden.

Roxane zou de prangende vraag van haar kinderen kunnen beantwoorden met een ontwijkend: “Ik eet geen vlees en probeer geen fast fashion te kopen.” Maar wie haar werk kent, weet dat ze dat te gemakzuchtig zou vinden. Want alleen consumentenactivisme – met groen en duurzaam koopgedrag vervuilende bedrijven tot verandering bewegen –

gaat het tij niet keren. “Het biedt geen oplossing voor een kapot systeem waarin krachten elkaar tegenwerken”, zegt ze. Niet de uitvloeijsels, maar de systeemkrachten zelf moeten beter worden ontleed. In haar nieuwste boek, *Eigen planeet eerst: Waarom onze democratie geen antwoord heeft op het grootste vraagstuk van deze tijd*, doet ze daar een poging toe.

Down to Earth spreekt Roxane vlak voor een van de vele lezingen die ze over het nieuwste essay geeft. Haar gave om de grote, complexe en ietwat overweldigende thema's uit haar werk terug te brengen naar alledaagse voorbeelden, verklaart vast een deel van die populariteit. Zo doet ze het ook op het terras in Zeist: “In de wereld van mijn kinderen, geboren na 2000, is het een vanzelfsprekendheid dat zoiets als een paar gymmen van ver komt. Uit Vietnam of Bangladesh, bijvoorbeeld. Hoe ga ik ze dan uitleggen dat dit niet altijd zo is geweest? Dat het systeem vanaf de val van de Berlijnse Muur steeds

meer grensoverschrijdend is ingericht, dat we in een wereld zijn beland waarin ontelbaar veel krachten hen als vanzelf richting de aankoop van een paar niet-duurzame, in een lagelonenland geproduceerde sneakers stuwt?”

Caviarace

In een poging dat vertakkende verhaal uit te leggen, gebruikt ze de metafoor van de caviarace uit de *Wie-kent-kwis*, een televisiehit uit de jaren zeventig. Cavia's liepen in een houten bak met schotten en zochten een weg naar de uitgang, waar prijzengeld lag te wachten. Daarbij leek het alsof ze vrij waren om zelf hun route te bepalen, maar de schotten in de bak zorgden er juist voor dat de meeste cavia's identieke routes aflegden.

In het gedachtenexperiment van *Eigen planeet eerst* werkt het ook zo in onze wereld. Die bestaat uit twee bakken, twee systemen: een globaal, een lokaal. In de globale bak regeren de grenzeloze multinationals, geglobaliseerde financiële netwerken en big techbedrijven. “In de lokale bak zitten jij en ik”, zegt Roxane. “Onze levensloop naar de eindpoortjes voltrekt zich in grote lijnen over de paden die door de schotten zijn afgebakend.” Die schotten vormen het systeem, decennialang opgebouwd door cultuur, religie en gewoonten, maar ook door wetten, politiek, subsidies en marktwerking. Soms verschuift een schot een beetje, zoals met de emancipatiebeweging gebeurde voor vrouwen. “Maar ook dan ligt de weg van de minste weerstand nog altijd in grote lijnen vast.”

De voorgekauwde route leidt niet langer naar een ‘optimaal leven voor zoveel mogelijk mensen’. Integendeel. De bewoners van de lokale bak ploegen door de karrensporen van een destructief, vervuilend pad. Een pad langs plofkippen en all-inclusive vakanties, ‘duurzame’ yoga-broeken uit Australië, of vieze vintage Volvo's. Het grootste probleem is volgens Roxane dat in geen van de twee bakken iemand zich bekommert om het klimaat. Zeker niet sinds de schotten zijn ingebed in een systeem van hyperliberalisme,

waarin het eigenbelang van het individu prevaleert en migratie als oorzaak voor alle problemen wordt aangewezen.

“In de globale systeembak zijn de schotten gericht op winstmaximalisatie en vrijheid – daar is geen plaats voor het klimaat”, schrijft Roxane. “In de lokale systeembak staan de schotten gericht op culturele identiteit en hogere grenzen voor migranten – ook daar is geen plaats voor het klimaat.” Net als de cavia’s denken wij mensen dat we vrij zijn: “Maar voor een individu is het bijna onmogelijk om een schot ook maar een millimeter in beweging te brengen.”

En zo maken burgers, “die allemaal mini-bv’s zijn geworden”, elke dag opnieuw conflicterende keuzes. De milieubewuste consument die met de auto een vegan burger gaat halen; de jonge ouders die microplasticvrije babyzalf kopen terwijl ze wegwerpluiers gebruiken; de zonnepanelen die de airco laten draaien. Het zijn van die voorbeelden die mensen graag als ‘hypocriet’ bestempelen. Maar dat is nu precies de discussie die we volgens Roxane níét moeten voeren. Want terwijl de bewoners van de lokale bak zich bezighouden met elkaar de maat nemen – jij vliegt, ja maar jij eet vlees – vieren de superrijken en machtigen hun grenzeloze globaliseringsfeestje van de offshoring, kwartaalwinsten en ecologische vernietiging.

Maar kunnen wij als individuen, burgers, dan niets aan het milieuprobleem doen?

“Het is de discussie die ik al jaren met mensen uit milieugroepen voer. Die zeggen: ‘Jij zegt dus eigenlijk: na mij de zondvloed. Ik hoef in mijn eentje niks te doen.’ Dat is onzin. Ja, ik eet graag vegetarisch en koop liever niet bij fast fashionketens. Maar dat zijn persoonlijke keuzes die te maken hebben met wat voor een leven ik wil leiden. Voor mij zit dat veel meer in de deugdenleer en minder bij het bijdragen aan een reële oplossing voor het klimaatprobleem. Met individuele actie blijf je voortboreduren op het systeem dat het probleem

heeft voortgebracht. Een systeem dat gericht is op je individuele geluk en zelf-verwezenlijking. Zo zijn we gaan denken dat we vrij zijn, maar als je goed kijkt, zijn we minder vrij in onze keuzes dan ooit.”

In die ideologie van individuele zelf-verwezenlijking past het geloof dat we autonoom en authentiek zijn. En ja, de laatste 50 jaar hebben vooral minderheden heel veel vrijheden verworven. Maar in deze visie is een deel daarvan een schijnvrijheid. Socialmedia, algoritmes, geglobaliseerde handelsstromen, belastingparadijzen, de vermenging van bedrijfsleven en politiek: het zijn onzichtbare, manipulatieve krachten die vrijheid beperken. “Die schotten verder bestendigen maar ze tegelijkertijd – en dat is de mindfuck – ook minder tastbaar maken waardoor we wel een gevoel van vrijheid ervaren.”

Ondertussen, zeg je, zit het thema klimaat ‘veilig’ bij de klimaatwetenschappers, klimaatjournalisten en actiegroepen. Hoe bedoel je dat?

“Klimaat stond de afgelopen jaren niet bij onze politici en machthebbers op de agenda. In ieder geval niet als primair thema en niet over de hele linie. De politiek laat het liever als deelcategorie bij belangenclubs en instituties. Zo valt

het klimaatdossier in een vacuüm. Aan de ene kant heb je de spelers die inzetten op een grenzeloze wereld zonder enige worteling met welke gemeenschap dan ook. Denk aan de fossiele industrie, maar ook aan big tech. Deze globale bak is erbij gebaat dat er in de lokale bak zo veel mogelijk nationalistisch georiënteerde politici aan de macht blijven. Politici die grenzen trekken, niet voor bedrijven, maar wel voor mensen.

Op lokaal niveau, bij de gemeenschap, is het klimaatprobleem iets ontastbaars, iets waarvan we de problemen moeilijk kunnen overzien. Wat mensen wél ervaren, is dat hun wereld verandert. En dat er nationalistische politici opstaan die zeggen: ik bescherm jullie tegen de gevolgen. Zo is de aandacht verschoven naar migratie, wat wel heel zichtbaar, tastbaar en lokaal is.”

Politici die het langetermijnbelang van de samenleving willen dienen, hebben het in deze wereld niet meer voor het zeggen. Wordt dat erger?

“Kijk maar om je heen. We kiezen steeds vaker politici die het klimaat er maar een beetje bij doen. Sterker nog: er zijn in democratieën mensen aan de macht die zeggen dat er helemaal geen klimaatprobleem bestaat. Dat we helemaal niets hoeven doen!”

“Politici trekken alleen grenzen voor mensen, niet voor bedrijven”

Maar we zien toch ook een groei in partijen, sociale bewegingen en initiatieven die klimaat als primair thema hebben?

“Natuurlijk zijn er consumenten en bedrijven die milieubewust worden en meer doen. Dit boek heb ik geschreven bij de Groene Afslag, een soort duurzaamheids-hub. Daar werd ik omringd door mensen die zich met ziel en zaligheid inzetten en dat stemt dan ook optimistisch. Maar tegelijkertijd zijn er de politieke draaien naar radicaal- en extreemrechts en zien we dat bij veel bedrijven klimaat toch als een cosmetische ingreep wordt gezien. De fossiele sector blijft de winstprognoses verhogen. De vleesproductie is op een schaal die we bijna niet meer kunnen bevatten en wordt gesteund met giga-subsidies vanuit de EU. Dus kijkend naar de cijfers kan ik niet zeggen dat we de goede kant opgaan.”

Ze beschrijft hoe de politiek steeds dichter bij het bedrijfsleven op schoot is gekropen. De gevolgen zijn zichtbaar. Ze haalt de ramp in de Grenfell Tower aan, de woontoren in Londen met sociale huurwoningen die in brand vloog omdat marktpartijen voor de goedkoopste, brandbare gevelbekleding kozen. De bewoners waren simpelweg geen ‘interessante consumenten’. Ook het besluit om verontreinigde staalslakken van Tata Steel toch te gebruiken als bouw materiaal, is een voorbeeld waar het maatschappelijk belang het aflegt tegen de bedrijfslobby. “Terwijl ik bij dit soort zaken denk: wacht even, het gaat over burgers. De overheid bewaakt het belang van burgers. Dus waarom zitten grote bedrijven hier überhaupt aan tafel? Wat doet big food bij een voedingstafel in aanloop naar een regeerakkoord? Dat is toch gek.”

Terwijl de mensen in de lokale bak druk zijn met het hoofd boven water houden, heeft in westerse democratieën een staatsgreep plaatsgevonden. Roxane schetst hoe er zoiets als een alternatieve democratie is ontstaan, gekaapt door miljardairs en politici die “enerzijds een grenzeloze, geglobaliseerde markt bedienen, en anderzijds lokale zonde-

“Met individuele actie blijf je voortborduren op het systeem dat het probleem heeft voortgebracht”

bokpolitiek bedrijven”. Migranten, en iedereen die steun nodig heeft, ziek is, of anderszins niet mee kan komen, wordt daarin vertrap.

In het essay heeft deze alt-democratie zich ook nog verbonden met alternatieve media, autoritair extreemrechts gedachtegoed en alternatieve financieringsstromen (alt-finance). De schrijfster beaamt dat het best een angstaanjagende wereld is, die ze daar afschildert: “Zeker, het is eng. Maar ik geloof ook in de metafoor van het brandende huis. Het huis staat in brand en dat is vreselijk, maar het is wel dé gelegenheid om de constructie goed te zien. Nu kunnen we samen proberen te schetsen wat hier nu precies aan het gebeuren is.”

De lezer krijgt in het essay geen lijstje met oplossingen. Wel laat Roxane doorschemeren dat verandering kan beginnen bij een verschuiving in perspectief: weg van schuldgevoel over individuele keuzes naar meer grip op de krachten die de schotten bepalen. Ons belastingstelsel bijvoorbeeld, is een thema dat niet zo neutraal is als politici ons graag voorhouden: “Een werkelijk progressief belastingstelsel, weg van belastingparadijs Nederland, zou zo een schot kunnen verplaatsen.” Nu wordt arbeid flink belast terwijl de multinationals met voordeeltjes worden gelokt, en zorgt het belasting-schot voor ongelijkheid. Grote bedrijven die nauwelijks belasting hoeven te betalen, maar ook niets voor de gemeenschap doen, niet aan bibliotheken, pleinen of lokale zwembaden bijdragen.

De klimaatbeweging wordt vaak weggezet als een club ‘linkse globalisten’. Je zegt: de neo-nationalisten zijn de echte globalisten van onze tijd. Zie je nog wel een rol voor de klimaatbeweging in dit verhaal?

“Natuurlijk, iedereen doet wat die kan. Om een olietanker een andere koers te laten varen, moet je hem telkens een paar graden laten draaien. Daarom ben ik ook de eerste die tegen mijn kinderen zegt: wanneer kan ik jullie eens komen ophalen van een snelwegblokkade?”

Kunnen we met actievoeren uiteindelijk aan de schotten rammelen?

“Je hebt natuurlijk op alle fronten druk nodig. Een beweging als Extinction Rebellion, die vroeger als behoorlijk heftig werd gezien, brengt nu hele gezinnen, opa’s en oma’s met kleinkinderen op de been. Dat is een redelijk snelle verschuiving, daar gebeurt wel wat.” Dat ontwikkelingen en visies snel kunnen schuiven, is volgens haar een voordeel. “Het geldt net zo goed voor de schade, die is ook in een relatief korte periode toegebracht. Ik denk dat dit het opbeurende van het hele verhaal is. Dat als mijn kinderen niet beter weten dan dat de natuur wordt opgeofferd, je ook weer generaties zult hebben die niet beter weten dan dat ieder bedrijf zich moet houden aan de vraag: produceren wij op een manier die de aarde kapot maakt? Dat er ooit een tijd komt dat een onduurzaam businessplan er gewoon niet doorheen komt.”

Dus toch nog een optimistisch einde?

“Als ik geen oog zou hebben voor de kleine onderstromen die de boel in beweging brengen – dan zou ik dit boek niet hebben geschreven. Ik hoop natuurlijk ook dat we die tegenkrachten kunnen versterken. Dus je kunt zeggen: ‘Waarom schrijf je van die negatieve boekjes?’ Maar we kunnen ook zeggen: laat ons zoveel mogelijk kennis van het speelveld verwerven, zodat iedereen heel slim kan kijken waar we succes kunnen behalen.” ■

Ieder huis een A-label. Maar hoe?

Nederland wil af van energieverpillende woningen. Energielabels moeten daarbij helpen, maar daar zitten nog wel wat haken en ogen aan.

TEKST: KATJA KEUCHENIUS BEELD: CURVE

Ons huis een A-label? Mijn vriend en ik konden het bijna niet geloven. Dat was immers heel wat beter dan het energielabel C dat we de week ervoor nog kregen. We hadden ons huis, gekocht in 2019, dus tóch officieel verduurzaamd.

Na de aankoop – ook met C-label – hebben we indertijd flink verbouwd. Onze vooroorlogse woning gebruikt dankzij isolatie, vloerverwarming en een warmtepomp nu geen gas meer. Alle stroom komt nog wel nog gewoon van het net, zonder zonnepanelen. Welk energielabel zou daarbij horen? Dat bleek nogal af te hangen van wie we daarvoor inschakelden. De eerste gediplomeerde adviseur die langskwam, stuurde in eerste instantie een energielabel B. Maar in het bijbehorende rapport stonden vreemde dingen.

Zo was ons dak officieel niet geïsoleerd, want daar had hij geen bewijs voor gevonden. Ook was ons huis volgens het rapport nog niet klaar voor een overstap naar lage-temperatuurverwarming.

Die overstap hadden we met de warmtepomp allang gemaakt, maar dat was volgens de adviseur niet in te voeren in het officiële labelsysteem. Bovendien had ons huis een grote kans op oververhitting, aldus het rapport. Ik wees nog op de koelingsfunctie van onze warmtepomp, maar dat was geen verbetering. Integendeel, want koelen kost natuurlijk energie. Met deze nieuwe informatie zakten we zelfs weer terug naar energielabel C!

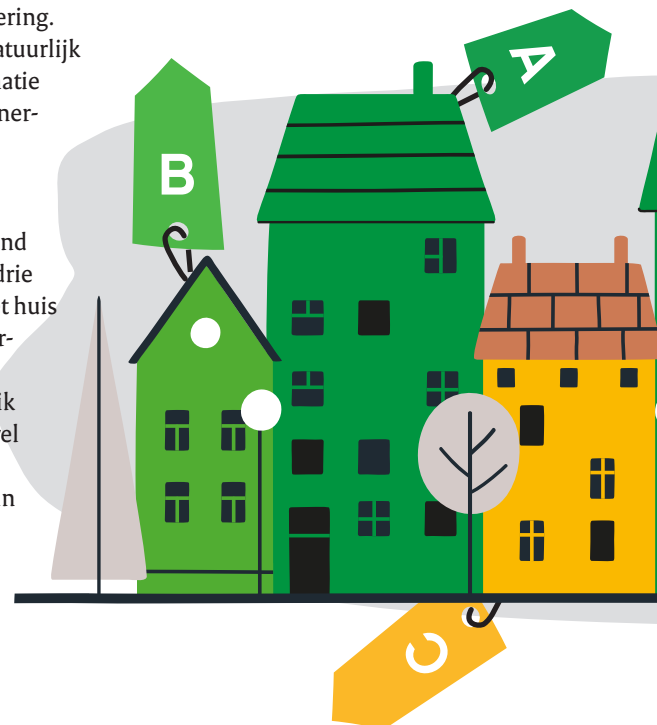
Second opinion

We gingen op zoek naar een second opinion. Een week later raceten drie jongemannen met iPads door het huis en bezorgden ons volstrekt onverwacht een energielabel A. Leuk voor ons, dat A-label. Maar ik vond de totstandkoming ervan wel zorgwekkend voor de verduurzaming van de woningsector. Daarin spelen energielabels een belangrijke rol. Maar wat zijn die waard als het er zo aan toegaat?

Eerst even wat context. Nederland is al langer bezig om de ‘gebouwde omgeving’ te verduurzamen. Dat is nodig om het nationale en Europese doel – energieneutraal in 2050 – te halen. Op de weg daarnaartoe komt de eerste deadline al snel dichterbij. Volgens de Europese richtlijn, genaamd Energy Performance of Building Directive IV (EPBC IV), moeten landen de gemiddelde primaire energiebehoefte van hun woningvoorraad in 2030 met 16 procent hebben verlaagd ten opzichte van 2020. In 2035 moet het energieverbruik van woningen met 20 tot 22 procent zijn afgenomen.

Labels in de wet

Nationale wetgevers mogen zelf invullen hoe ze dat gaan doen. Net als veel landen werkt Nederland met energielabels. Soms is daar ook al wetgeving aan gekoppeld. Zo geldt voor kantoren al enkele jaren de plicht om ten minste een energielabel C te hebben. Ook woningen worden aangepakt. Minister Mona Keijzer van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening schreef in maart in een Kamerbrief dat alle E-, F- en G-labels uit de huursector in 2028 moeten zijn verduurzaamd. Zo bepalen energielabels welke gebouwen worden aangepakt. Dan moeten die labels dus wel een goede weergave zijn van hoe energiezuinig een gebouw of woning is.

Mankementen energielabel

Het energielabelsysteem is nu al heel wat professioneler dan enkele jaren geleden. Huiseigenaren konden toen zelf een energielabel maken, desnoods met foto's van installaties van de burens. Sinds 2021 geldt in Nederland het zogenoemde NTA 8800-systeem, waarin alleen aangewezen energieprestatie-adviseurs een label kunnen registreren. Martin Mooij, manager certificering en programma-manager Paris Proof bij de Dutch Green Building Council, hoort wel vaker verhalen over dubieuze toekenning van energielabels, zoals bij onze vooroorlogse woning. "Er blijft nu eenmaal ruimte voor interpretatie. En er worden fouten gemaakt."

Maar dat zijn incidenten en die vindt hij nog tot daaraan toe. Dat energielabels een theoretische werkelijkheid laten zien, vindt hij problematischer. Een energieprestatie-adviseur meet bijvoorbeeld de oppervlakte van de woning, de ramen en de muren. Gecombineerd met zaken zoals standaard bewonersgedrag en hoe goed een woning geïsoleerd is, rolt uit het officiële energielabelsysteem een berekening van de energiezuinigheid

van een woning. Maar die berekening zegt lang niet alles over het daadwerkelijke energieverbruik van de woning.

Verbruik meten

Dat energieverbruik is namelijk ook afhankelijk van het gedrag van bewoners. Vaak wordt niet elke kamer even warm gestookt, terwijl de modellen in energielabels daar wel van uitgaan. Het verschil tussen theoretisch en daadwerkelijk energieverbruik is aanzienlijk, zegt Martin. "Huizen met energielabels E, F of G verbruiken vaak minder energie dan berekend. Bij een slecht geïsoleerde woning laat je het vanwege de energiekosten wel na om de verwarming in alle kamers open te zetten." Andersom is dat ook zo: A-labelwoningen verbruiken juist meer energie dan berekend. Een zuinige woning maakt de bewoners zelf blijkbaar minder zuinig. Maar ook dat verschilt natuurlijk per bewoner.

Om een beter beeld te krijgen van het energieverbruik van een woning wil Martin daarom ook het daadwerkelijke verbruik meenemen: de getallen die je kunt aflezen op de energiemeter. Hij ziet daarvoor bij het ministerie steeds meer bereidheid. Het gebeurt bijvoorbeeld al in de zogenoemde utiliteitsbouw,

ofwel alle gebouwen die niet bedoeld zijn voor wonen. Om te laten zien dat zij voldoen aan hun plichten om energie te besparen, mogen 27 grote partijen als Rijkswaterstaat, de politie en Jumbo in de zogenoemde Portefeuilleaanpak de verduurzaming van hun gebouwen aantonen met getallen op de energiemeter. Daarbij telt niet alleen de aanschaf van betere isolatie of zonnepanelen, maar ook het beter instellen van apparatuur en het instrueren van gebruikers om daar zuiniger mee om te gaan. Denk aan een koeling en een verwarming die tegelijk aanstaan. Of een gebouw dat is aangesloten op een warmtenet, waarvan de gebruikers uit gemak vaak een raampje openzetten in plaats van de temperatuurinstelling aan te passen. Martin: "Het is al sinds jaar en dag bekend dat er vaak zo'n 15 tot 20 procent verspilling zit in het energieverbruik van gebouwen."

Particuliere woningen

Minister Keijzer schreef dit voorjaar een Kamerbrief over haar uitvoeringsplannen van de Europese richtlijn voor het verduurzamen van gebouwen, de al eerder genoemde EPBC IV. Ze houdt vast aan de gemaakte afspraken over kantoren en huurwoningen, waar de E-, F- en G-labels worden 'uitgefaseerd'. Gebouwen die in deze verduurzamingsafspraken níet aan de orde komen, zijn woningen van particuliere eigenaren. "Bij die groep is het een stuk lastiger", zegt Piet Hein Schram. Hij is financieel consultant en houdt zich al een kwarteeuw bezig

met de financiering van hypotheek en het verduurzamen van woningen. “We vinden het heel moeilijk om individuen aan te spreken op hun gedrag. ‘U moet uw woning verduurzamen.’ Zeg dat eens tegen tante Mien van 83 met een klein pensioen. Of iemand met drie baby’s thuis. Er zijn honderden voorbeelden te verzinnen waarom dit op consumenten-gebied niet werkt.”

Europese labels

Ook andere Europese landen worstelen hiermee, zegt Piet Hein. Alle lidstaten moeten hun gebouwen verduurzamen en voor iedereen zijn de particuliere woningen het grootste struikelblok. “Niemand ziet nog voor zich hoe dat moet gaan werken.”

In 2030 worden de Europese energielabels geharmoniseerd. Dat betekent niet dat alle labels op dezelfde manier worden vastgesteld. Dat is volgens Piet Hein onmogelijk in Europa, omdat de woningen en de energiemarkt per land erg verschillend zijn. “In Zweden is 96 procent van de stroom duurzaam opgewekt. Daar is isolatie van woningen een stuk minder relevant. In Italië is 70 procent van de huizen een monument. Die schrijf je ook niet zo één, twee, drie voor hoe ze moeten verduurzamen.” De labels moeten straks wel dezelfde groepen woningen vertegenwoordigen. Aan het label kun je dan zien of een woning behoort tot de slechtste of juist de beste energiepresterende woningen van het land, of ergens daartussenin.

Verduurzaming bekostigen

Energielabels kunnen ook helpen bij het bekostigen van verduurzaming. Zo krijgen woningeigenaren korting op hun rente bij aankoop van een woning met energielabel A. Die korting kun je ook krijgen op een bestaande hypotheek als je je eigen huis weet op te krikken naar energielabel A. Met de rentekorting die je dan krijgt, kun je die verduurzaming achteraf betalen. Het woordje ‘achteraf’ is hier wel belangrijk: net als bij subsidies

voor verduurzaming moet je als woning-eigenaar het geld voor de verbouwing wel eerst zelf ophoesten. Dat is voor veel huishoudens niet te doen.

Met particuliere E-, F- en G-woningen ligt het moeilijker, zegt Piet Hein. “Als banken een hypotheek verstrekken, moeten zij daar geld voor vinden in de kapitaalmarkt. Dat gaat makkelijker bij woningen met een energielabel A, want die zijn volgens de Nederlandse wetgeving officieel ‘groen’.” Door groene woningen te financieren, breiden banken hun officiële ‘groene portefeuille’ uit, iets waarop wordt aangestuurd met Europese regelgeving. Dat maakt het voor banken makkelijker om financiers te vinden voor een hypotheek op een A-woning. Vandaar de rentekorting voor consumenten.

Een doorn in het oog van Piet Hein is dat alleen energielabel A officieel ‘groen’ is volgens Europese wetgeving. Een label B

of C staat qua beleggingsportefeuille gelijk aan alle labels daaronder. Piet Hein: “Maar er zijn veel meer mensen die een woning van energielabel F of E naar C of B willen brengen. Dat helpt ontzettend in de verduurzaming van de woningmarkt. Die investering wordt in de wetgeving alleen niet gezien als ‘groen’.” En dat maakt het voor banken lastiger een hypotheek te financieren.

Businesscase

Afgezien van een kleine groep mensen met geld en hart voor het milieu, verduurzamen de meeste mensen volgens Piet Hein hun woning pas als de businesscase klopt. Dat ziet er positiever uit dan je zou denken als je alleen naar de verbouwingskosten kijkt. Piet Hein: “Er komen nog flink hogere gasaccijnzen aan om Europa van het gas af te krijgen. Tel daarbij op dat je huis in waarde toeneemt en dat je subsidie krijgt.” Ook de aangekondigde minimeis voor energieprestaties voor verhuurders – met ingang van 2028 geen E-, F- en G-labels meer in de huursector – zal volgens Piet Hein effect hebben. “Als verhuurders een boete kunnen krijgen voor alle labels lager dan D, zullen ook hypotheekverstrekkers dat merken en in rentes gaan doorberekenen. Ook private verhuurders kunnen dat ondervinden. Dan is de keuze voor verduurzaming ineens snel gemaakt.”

Weer even terug naar ons eigen huis. Het energielabel A heeft ons waarschijnlijk duizenden euro’s opgeleverd. Het jonge stel dat ons huis kocht, kon dankzij dat A-label namelijk een goedkopere hypotheek krijgen. Daardoor konden ze meer geld bieden voor ons huis. En zo werd ons huis meer geld waard. Dat heeft ons weer aangezet tot een duurzame verbouwing van ons nieuwe huis. Wat dat betreft heeft het A-label gewerkt. Maar of het jonge stel het huis verder gaat verduurzamen, met zonnepanelen bijvoorbeeld, is nog maar de vraag. Voor het energielabel hoeven ze het in elk geval niet te doen. ■

RICK MIDDELBOS

Geveltuinen, grasveldjes en boomspiegels: Rick Middelbos zet ze vol met vuilboom, brem en bloemenmengsels. En daarna volgen de beestjes.

TEKST: ANNE HAVELAAR BEELD: ROBERT ELSING

Vijf jaar geleden ben ik begonnen, achter mijn huis op een parkeerplaats in hartje Groningen. Ik ergerde me aan de verstening. Ik had bij de JNM (Jongeren in de Natuur – red.) geleerd wat insecten nodig hebben, dus ik dacht: ik haal wat tegels eruit en maak een geveltuin. Inmiddels is het een echt struweel geworden met bramen, wilgen en een hoge esdoorn. Het was verbazingwekkend hoe snel er leven op afkwam, zoals merels en vleermuizen. Zelfs libellen, die kwamen vanaf de gracht aanvliegen om te jagen. En luizen, maar die werden al snel opgegeten door zweefvliegen en mussen. Ook de menselijke buurtbewoners vinden het leuk, ik zie ze regelmatig bramen eten. En omdat ik elke week een vuilniszak aan troep opruim, zorgt dat voor wat

goodwill bij de ondernemers die het terrein ook gebruiken.”

Takkenrillen

“Ik leg ook regelmatig clandestien takkenrillen aan in bosjes en parken. Dat doe ik met snoeihout van de gemeente. Anders gaat dat naar de biomassacentrale, terwijl dood hout heel nuttig is voor allerlei beestjes. Ik doe het wel op zo’n manier dat ze er netjes uitzien. Daardoor worden ze meestal wel gedoogd. Verder heb ik wat plantsoenen aangepakt, in de buurt van de middelbare school waar ik biologieles geef. Daar heb ik inheemse struiken als gaspeldoorn, brem en vuilboom tussen de nutteloze exoten gezet. Ook zaai ik bloemen in boomspiegels in. Ik zet er dan een bordje bij met wat ik heb inge-

zaaid, dan laat de plantsoenendienst het staan.”

Wilde bijen

“Op de school waar ik lesgeef, waren alleen grasveldjes en planten waar insecten niets aan hebben. Dus heb ik gevraagd of ik stukjes ecologisch mocht gaan beheren, dat heb ik steeds wat mogen uitbreiden. Ik zaai streekeigen bloemenmengsels, maai gefaseerd en heb met leerlingen insectenhôtels gemaakt. Ik wil dat ze zien wat er allemaal leeft: 30 soorten wilde bijen, sprinkhanen, koolmezen die hun jongen voeren. Daarvoor hoeven ze niet op excursie. En als ze me dan vragen waarom ik dat allemaal doe in mijn vrije tijd, zeg ik: omdat de natuur waarde heeft. Je hoeft niet alleen maar te leven voor geld.” ■

Eten wat het bos schaft

Boeren voor de toekomst/voedselbos

Onze landbouw moet, wil zij duurzaam worden, radicaal anders worden ingericht. Maar hoe? In deze serie bekijken we het probleem van verschillende kanten.

In Nederland worden steeds meer voedselbossen aangeplant, met name op landbouwgrond. Zo'n bos levert een rijk ecosysteem en een veelzijdige oogst aan vruchten, kruiden en noten op. "Een voedselbos brengt de samenleving, natuur en landbouw dicht bij elkaar."

TEKST: HIDDE JANSSEN BEELD: MICHAEL RHEBERGEN

Tientallen jonge boompjes, heren der wat struiken en een bonte verzameling planten en kruiden. Het is misschien nog wat vroeg om het al een bos te noemen, maar de eerste contouren van het voedselbos op agro-ecologisch landgoed het Middenbos zijn al wel zichtbaar. Sander Bosman heeft in april zelfs al de eerste vruchten kunnen plukken: honingbessen. "Het was een rijke oogst met zowel kleine als grote, en zure als zoete bessen. Daar word ik blij van! We hebben ook al wat wilde kruiden en zevenblad kunnen oogsten. En dan te bedenken dat dit een jaar geleden nog een kaal weiland was." De komende jaren komt er nog veel meer moois aan, vervolgt Sander. "We hebben net aardappelen gepoot en er komen allerlei fruit- en notenbomen. Maar eerst creëren we een bosklimaat met onder meer wilgen en elzen. Al die begroeiing trekt ook weer vele soorten insecten aan en die worden weer gegeten door vogels. Zo ontstaat een rijk ecosysteem."

Overstap naar voedselbos

Steeds meer stukken landbouwgrond in Nederland veranderen in voedselbos. Van een paar hectare begin deze eeuw tot ruim 400 hectare nu. En in 2030 moet dat duizend hectare aan voedselbos zijn, is

bepaald vanuit de Nationale Bossenstrategie. Vooral vanwege de ecologische voordelen: het planten van bomen en struiken stimuleert biodiversiteit en zorgt voor infiltratie van water in de bodem en de opname van stikstof en CO₂. Momenteel zijn er in Nederland zo'n 300 voedselbossen. Een deel daarvan is opgezet met boeren die geen toekomst meer zien in hun bestaande landbouwbedrijf. Ook in het Gelderse Tonden is dat het geval, vertelt Sander. "Het land waar we ons voedselbos realiseren, hoort bij het melkveebedrijf van boer Pieter. Omdat het bedrijf dicht tegen Natura 2000-gebied aan zit, was het aangemerkt als piekbelaster. Hierdoor werd het heel lastig om het financieel rendabel te houden. Bovendien wilde Pieter het richting z'n pensioen rustiger aan gaan doen."

De wens van Pieter om te stoppen met melkvee sloot mooi aan bij Sanders droom voor het ontwikkelen van een agro-ecologisch landgoed, waar voedselproductie, biodiversiteit en de interactie tussen mens en natuur samenkomen. "Ik kende Pieter al langere tijd en ben een paar jaar geleden gaan meewerken op zijn bedrijf. Samen zijn we gaan nadenken over hoe we het anders kunnen doen. Om tot ingrijpende veranderingen

in je bedrijfsstructuur te komen, ga je niet over één nacht ijs. Zeker in de landbouw – waar bedrijven vaak zijn ingericht op kostenefficiëntie en langetermijninvesteringen weinig experimenteer ruimte bieden – is dat niet eenvoudig. Ik bewonder Pieters flexibiliteit en durf om in nieuwe bedrijfsmodellen mee te gaan. Samen zijn we gekomen tot plannen voor het ontwikkelen van diverse agroforestry-systemen. Agroforestry is de verzamelnaam voor landbouw met bomen."

Het plan is dat Sander een groot deel van de 25 hectare grond van Pieter overneemt. "Hiervan gaan we ongeveer een vijfde inrichten als voedselbos. Op de overige grond komen onder meer boomweides en agroforestry-stroken, akkerbouw met bomen en struiken. Ik ga me vooral bezighouden met de ontwikkeling van het voedselbos, Pieter gaat zich richten op de stroteelt. Hij blijft dus betrokken bij het geheel. En dankzij de overname van z'n grond en de stoppersregeling voor melkveehouders, kan hij straks in alle rust van zijn pensioen gaan genieten. Het andere deel van Pieters grond wordt gekocht door Natuurmonumenten, dat pachten wij vervolgens weer voor 30 jaar."

Complexe puzzel

“Een voedselbos is een van de meest complexe vormen van agroforestry”, zegt Jordy van Eijk, werkzaam bij de vakgroep Bosecologie en bosbeheer aan Wageningen University & Research (WUR). “Alles moet als een puzzel in elkaar passen. Over elke keuze moet je heel goed nadenken. Welke planten, struiken en bomen wil je, wat zet je waar neer en hoe zorg je dat alles goed bij elkaar past? Een plant of struik die veel zonlicht nodig heeft, moet je niet op een plek neerzetten waar over een aantal jaar een boom schaduw veroorzaakt. Andere vegetatie heeft juist wel weer lichte nodig, dan moet je kijken welke struik of boom dat kan geven.

“Een voedselbos is een van de meest complexe vormen van agroforestry”

Daarnaast wil je geen competitie over water en moet je opletten dat je geen planten bij elkaar zet die vergelijkbare ziekten en plagen aantrekken.”

Maar voordat je aan de slag gaat met het aanplanten, moet je eerst goed inzicht krijgen in het water- en bodemsysteem, benadrukt Jordy. “Dat systeem moet het uitgangspunt zijn.” Een advies dat Sander, die door Jordy en diens stichting ReGeneratie wordt geholpen bij de aanleg van zijn voedselbos, ter harte heeft genomen. “We hebben onder meer de laagtes en hoogtes in het landschap in kaart gebracht. In lagere delen kun je

bijvoorbeeld water vasthouden en in hogere delen kun je bomen met diepe wortels planten, zoals notenbomen. Door de toenemende periodes van droogte als gevolg van klimaatverandering wordt het bufferen van water uit natte tijden steeds belangrijker. We werken dus echt vanuit het natuurlijke systeem in plaats van dat we dat systeem naar onze hand zetten, zoals we in Nederland hebben gedaan met landbouwgrond sinds de Tweede Wereldoorlog. Pas nadat we het water- en bodemsysteem goed in beeld hadden, zijn we aan de slag gegaan met het ontwerp van het voedselbos.”

Meer dan voedselproductie

Dat ontwerp van het voedselbos in Tonden bestaat uit een grote diversiteit aan planten, struiken en bomen. Die moeten een veelzijdige oogst opleveren van onder meer blauwe bessen, moerbeien, pruimen, vijgen, appels en hazelnoten. De opbrengst van het bos is voornamelijk bedoeld voor campinggasten, vertelt Sander. “In het voedselbos gaan we tien kampeerplekken realiseren. Rondom elke plek maken we een oplopende zoom met een kruidenlaag, bessenstruiken en hard fruit. Tussen april en oktober kunnen mensen rond hun tent hun eigen fruit en kruiden plukken. We willen het liefst dat kampeersers het hele jaar kunnen oogsten. We planten daarom bijvoorbeeld honingbessen voor het voorjaar en herfstframbozen voor het najaar. Ook wil ik met de kampeersers gaan koken met de geteelde groenten. Dat brengt de samenleving dicht bij de natuur en landbouw. Die interactie is van groot belang voor een duurzame toekomst: het laat mensen zien hoe afhankelijk we zijn van een gezond eco- en voedselsysteem en hoe belangrijk het is om dit in stand te houden. We weten nu vaak helemaal niet waar ons voedsel vandaan komt.”

Ook de bomen en struiken van de strokenteelt op het akkerland moeten gaan zorgen voor inkomsten, vervolgt Sander. “We gaan onder meer samenwerken met lokale partijen, zoals Wilder Land en Roze Bunker, die kruiden en bessen verwerken in thee en limonade. Andere interessante afnemers zijn lokale restaurants en bakkerijen, die bijvoorbeeld kastanjemeel kunnen gebruiken. Verder willen we nieuwe ondernemers aantrekken: mensen kunnen parttime boer worden in niches die het ecosysteem biedt, zoals paddenstoelenteelt, of een rol spelen in de verwerking van producten.”

Uitdaging

Desondanks zal het volgens Sander een uitdaging worden om het voedselbos financieel rendabel te maken. “We hebben wel een eenmalige subsidie van 20 duizend euro ontvangen van de provincie, maar dat bedrag is relatief klein: de aanleg van een voedselbos kost 35 tot 50 duizend euro per hectare, afhankelijk van hoeveel lagen vegetatie je aanbrengt. In mijn geval komt daar ook nog de aanschaf van grond bij, zo’n 80 duizend euro per hectare.”

Tegelijkertijd zullen de inkomsten de eerste jaren beperkt zijn, omdat met name de bomen 5 tot 10 jaar nodig hebben om een goede oogst op te leveren. “Maar zo’n lange terugverdientijd dwingt je ook om meer buiten de gebaande paden te denken”, zegt Sander, “zoals het zoeken naar nieuwe manieren van samenwerken. Als boer of ondernemer moet je niet alles in je eentje willen doen, veel slimmer is het om te zoeken naar partnerschappen met andere boeren of partijen in de keten. Zo kun je niet alleen de kosten delen, maar kom je ook tot veel duurzamere oplossingen waar iedereen de vruchten van plukt.” ■

“We werken vanuit het natuurlijke systeem in plaats van dat we dat systeem naar onze hand zetten”

Sander Bosman in het Middenbos

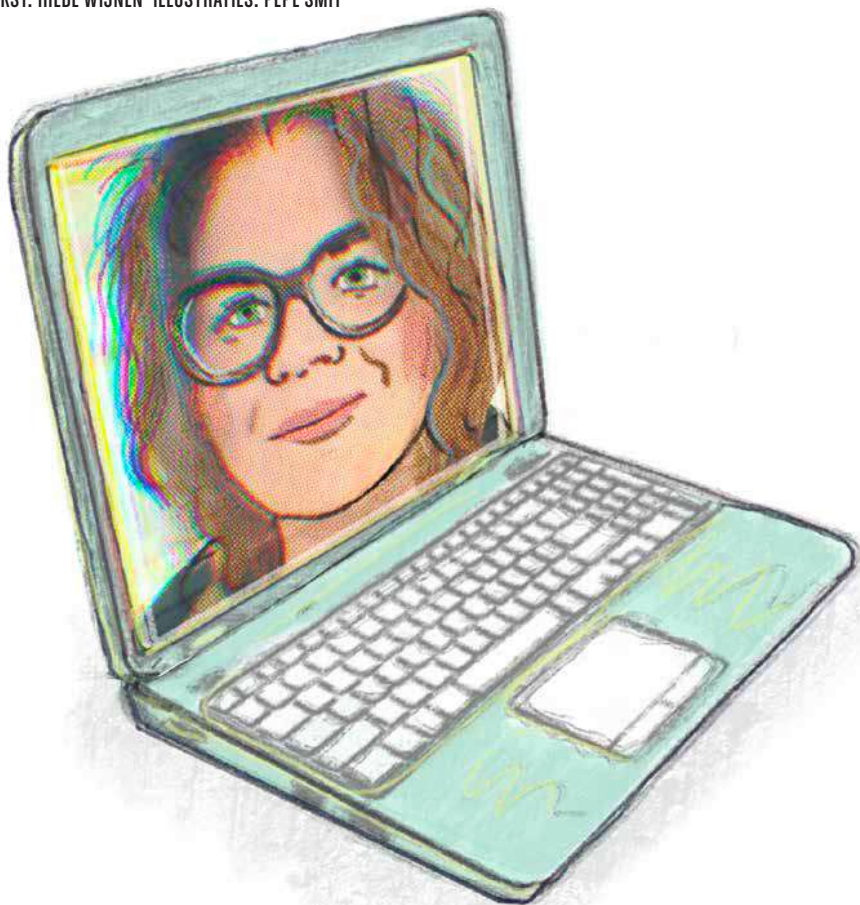
Het voedselbos trekt insecten aan

Doe het lekker zelf/How to start a movement

Een beter milieu, waar begin je? Bij de grote vervuilers, natuurlijk. Maar je kunt ook zelf aan de bak! Heb je geen idee (meer) hoe? Kijk de kunst af bij iemand anders! Doe-het-groener Hilde Wijnen doet mee met How to start a movement.

TEKST: HILDE WIJNEN ILLUSTRATIES: PÉPÉ SMIT

In beweging komen per briefpost

Kunstenaar en onderzoeker Merel Smitt bedacht het brievenproject How to start a movement, waarin ze maatschappelijke vraagstukken aankaart. Samen met het Humanistisch Verbond maakte ze een klimaateditie. Maximaal honderd mensen ontvangen op precies dezelfde dagen veertien enveloppen met exact dezelfde inhoud. Ruim 3 weken lang gaan ze met het materiaal aan de slag. Aan het eind ervan ontmoeten deelnemers en maker elkaar op een slotevenement.

Hoe het begon

Ik krijg de tip van een vriendin: een kunstklimaatproject, hoe leuk is dat!

Nou, tof natuurlijk, maar heb ik daar wel tijd voor en is het niet eng om me over te geven aan de wilde plannen van iemand anders? Via een video maak ik kennis met het vrolijke hoofd van Merel, die duidelijk veel zin heeft om mij een paar wonderlijke weken te bezorgen. Het project gaat over het versterken van je relatie met de aarde en vergt tijd en commitment, vertelt Merel, en is erg geschikt voor mensen die houden van op onderzoek gaan en nieuwe dingen ontdekken.

De vriendin, een avontuurlijk type, is meteen om. Ik, kat-uit-de-boomkijker, volg schoorvoetend, hoewel het idee me van top tot teen aanspreekt en ik me nu al verheug op de eerste brief in de bus.

Voor de zekerheid vraag ik, voor ik me definitief aanmeld, per mail aan Merel of How to start a movement ook geschikt is voor helden op sokken. Ze antwoordt als een speer: ja, er is écht ruimte om het op je eigen manier te doen en bij het slotmoment is gedacht aan ieders behoeften.

Oké, go!

Een week later is het zover. We trappen af met een digitale ontmoeting en op dezelfde dag piept de eerste envelop door de brievenbus: een prachtexemplaar met stickers en stempels en een grote handgeschreven 1. Erin vind ik onder andere de spelregels voor de komende 3 weken (mijn favoriet: er zijn geen regels). De volgende dag krijg ik een brief vol klimaatkunst, fragmenten uit filosofische teksten en linkjes naar performances. Door kennis te maken met verschillende kunstenaars en ze aan elkaar te weven (ze komen tenslotte samen in één envelop), voel ik mij, zittend in mijn eentje op de bank, onderdeel worden van een groter geheel. De beide enveloppen laten me zachtjes landen in de movement. Ze bevatten genoeg aanknopingspunten voor mensen die staan te trappelen en de uitstellers en bangeriken kunnen nog een keertje extra ademhalen.

Op dag 3 wordt me voor het eerst gevraagd een interactie aan te gaan met mijn omgeving en de dagen erop volgen meer missies in de buitenwereld. Volbreng ik die allemaal? Ehm, nee. Dat ligt deels aan mijn niet te evenaren talent voor het uitstellen van dingen, maar ook aan de waan van de dag. Na zeven enveloppen begint mijn drukste werkweek van het jaar en stapelt de ongeopende post zich op de keukentafel op.

Pas een week voor het slotevenement heb ik tijd om de tweede helft van de brieven te lezen. De inhoud van elke envelop is anders en bovendien geheim voor niet-deelnemers, maar ik kan wel verklappen dat alles met zó veel aandacht en oog voor detail gemaakt is dat het voelt alsof ik jarig ben! Ik aanvaard mijn cadeautjes, gooi mijn scrupules overboord en dompel me dankbaar onder. En wanneer ik dat doe, gebeurt er iets: ik stap uit de haast die er altijd is en maak contact met mezelf, de ruimte en de tijd, die een zee is als je erin duikt in plaats van er op de toppen van je tenen overheen te scheren.

Moven met Merel

Op het slotevenement zijn zo'n dertig mensen afgekomen, voornamelijk vrouwen. Het is de eerste keer dat we elkaar ontmoeten, afgezien van de digitale aftrap. Het is een divers gezelschap; voor de een is dit project de eerste stap in de klimaatbeweging, anderen hebben al hun halve leven linkse hobby's. Er volgt een middag waarin met elkaar gepraat wordt over ieders belevenissen, we eten een plantaardige lunch en we maken met elkaar een laatste envelop met inhoud. Wat een werk zit er in dit project! Hoe doet Merel het? En waarom? "Eigenlijk zou iedereen dit moeten doen: de tijd

nemen en uitzoeken waar je voor staat. Mensen denken altijd in termen van rendement", vertelt ze. "Verandering moet meetbaar zijn en tot verbetering of een oplossing leiden. Aan deze manier van denken kun je iets veranderen. Ik hou er sterk rekening mee dat het niet gaat lukken om het klimaat te redden, maar in de tijd dat je er bent op deze wereld, kun je wél je verantwoordelijkheid nemen. Niet alleen omdat je wil dat er iets verandert, maar ook, en vooral, omdat je het nodig hebt als mens. Voor mij gaat dit project over verbindingen maken. We zijn allemaal levende wezens en organismen en we maken samen deel uit van de wereld."

Zo is dat. Toch snel ik de volgende dag weer door. En de dag erna. En die daarna. Is er dan niets veranderd? Jawel. De movement heeft een zaadje geplant, een kleine koppige wens tot actie die nog een vorm moet vinden. En ik ben niet de enige die dat voelt. Een week later krijg ik een mail van een mede-mover: er komt een nieuwe bijeenkomst voor mensen die niet willen stoppen met moven én de opdrachten af willen maken. Ha! Nieuwe ronde, nieuwe kansen: ik ga ervoor! ■

Doe het lekker zelf (en nu jij)!

1

Meedoen met de movement? www.humanistischverbond.nl/movement/ Kosten: 0 euro en 1 uur per dag.

2

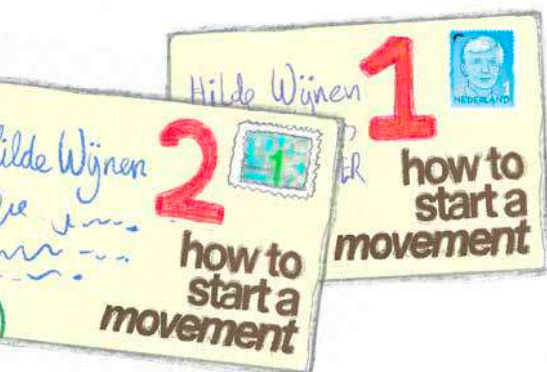
Zoek uit wat jouw vorm van actie is en vind de klimaatmatties die bij je passen.

3

Vertraag! Als een probleem te groot is om het in je eentje op te lossen, helpt het om je aandacht te verleggen naar iets kleins en tastbaars. Dat doe je door te vertragen. Als je eenmaal daar bent, kun je langzaam uitbouwen (als je wil).

4

Beter verantwoordelijkheid nemen dan onverschillig door het leven gaan. Ga ervoor! Je hebt niks te verliezen.

“Nieuwbouw kan én hoeft niet meer”

Gebruikte gebouwen worden vaak gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Verspilling van grondstoffen en CO₂-uitstoot, vindt Fred Feddes. “Waardeer wat je al hebt en bouw daarop voort. Gebouwen zijn geen wegwerpartikel.”

TEKST: KATJA KEUCHENIUS BEELD: SHUTTERSTOCK

Aandacht voor duurzaamheid in de bouwsector gaat vaak over energiebesparing, gerecyclede of biobased materialen en elektrische bouwmachines. Er is maar weinig aandacht voor een heel andere en eigenlijk veel duurzamere aanpak: stoppen met slopen en nieuwbouw. In plaats daarvan moeten we ons bezighouden met onderhoud, renoveren en aanpassen van bestaande gebouwen, vindt Fred Feddes, auteur van boeken over ruimtelijke ordening en stadsgeschiedenis. Zijn essay *Beter dan Sloop* is ook een oproep aan de milieubeweging.

Hoe kom je bij dit onderwerp?

“Ik ben betrokken bij de stichting Mevrouw Meijer, wij zetten ons in voor het behoud van schoolgebouwen. Door niet onnodig te bouwen en zeker niet te slopen behoud je erfgoed en bespaar je 30 tot 50 procent op CO₂-uitstoot. De klassieke Ladder van Lansink, ooit ontworpen voor afval, maakt dat in een oogopslag begrijpelijk. De ladder laat zien dat de vuilnisbelt de slechtste manier is om met afval om te gaan, de beste manier is om spullen te blijven gebruiken. Recycling zit daartussenin.

Ook gebouwen kun je het beste blijven gebruiken. Dan moet je ze wel onderhouden en af en toe repareren en aanpassen. Daarmee kun je veel meer winst behalen dan met recyclen, want verwerking, transport en aanpassing van materiaal kost veel energie. Het verbaast ons dat dat besef nog weinig leeft. De Gemeente Maastricht heeft bijvoorbeeld net besloten om alle middelbare scholen in de stad te slopen. In dezelfde vergadering nam de gemeenteraad het duurzaamheidsplan aan. Ze zien kennelijk geen link tussen die twee. Hetzelfde zie je gebeuren in de woningbouw. Ook de milieubeweging heeft daar weinig oog voor. Het zou interessant zijn om een bondgenootschap te smeden tussen architectuur en erfgoed enerzijds en klimaat en duurzaamheid anderzijds.”

Weegt renoveren wel op tegen de energiezuinigheid van nieuwbouw?

“Ja. Door nieuw te bouwen, bouw je zo’n ongelofelijke achterstand op qua energiezuinigheid dat je die pas inhaalt na 30 jaar. Bovendien kun je met renovatie een gebouw tegenwoordig even energiezuinig maken als nieuwbouw. Gebouwen zijn geen wegwerpartikel. We hebben eeuwenlang gebouwd voor onbepaalde tijd. De binnensteden staan vol gebouwen die lang geleden zijn neergezet zonder het idee dat die ooit zouden worden afgeschreven. Ze werden af en toe gerepareerd en al dan niet goed onderhouden. Als er nieuwe eisen kwamen, werden ze aangepast.”

Waarom zijn we eigenlijk gaan afschrijven?

“Toen in de tweede helft van de 19de eeuw de verstedelijking opeens erg hard ging, kwam er een nieuw model om de bouw voor al die nieuwe bewoners te organiseren. Men bouwde niet meer voor een individuele opdrachtgever, maar voor een anonieme markt. Vaak met geleend geld, een soort speculatiebouw. Om de kosten van de bouw te verrekenen over een lange periode ontstond het begrip afschrijven. De kosten werden uitgesmeerd over een periode van 40 of 50 jaar. Die economische en fiscale manier van denken heeft grote invloed gehad op de manier waarop we met gebouwen omgaan. Onderhoud is een ondergeschoven kindje geworden. Sloop en nieuwbouw zijn de standaard.”

Moedigt de bouwsector al die sloop en nieuwbouw aan?

“De sector heeft een van de sterkste lobby's van Nederland en is meer ingesteld op bouwen dan op renoveren. Nieuwbouw levert meer op en is ook eenvoudiger. De eenvoudigste manier van bouwen is een weiland opspuiten met zand en daar rijtjeswoningen neerzetten. Om bestaande gebouwen te renoveren is veel specifiekere knowhow nodig. Die kennis is relatief schaars. Sommige bureaus hebben zich wel gespecialiseerd in de renovatie van monumenten, die zijn dan ook beschermd. Maar gebouwen uit de jaren 70 en 80 zijn vogelvrij. Die vind je waarschijnlijk ook niet het allermooist. Dat wordt nog versterkt door het afschrijvings-denken: als een gebouw bijna is afgeschreven, wordt het heel verleidelijk om het onderhoud te laten verslonzen. En als je iets slecht onderhoudt, wordt het vanzelf lelijk. De perceptie is ook dat renovatie altijd duurder is. Maar we hebben dat van een paar heel verschillende casussen nagerekend. De conclusie: renovatie is 10 tot 30 procent voordeliger.”

Hoe verander je de standaard van sloop en nieuwbouw naar onderhoud en renovatie?

“Er zijn een heleboel afzonderlijke schakelaars die je om moet zetten. Voor nieuwbouw geldt bijvoorbeeld een afschrijvings-termijn van 40 jaar. Voor renovatie is dat 20 of 25 jaar. Dan krijg je een ongelijke race, want renovatie lijkt dan omgerekend per jaar duurder uit te vallen. Afschrijven wordt zo een soort selffulfilling prophecy. Als je renovatie en nieuwbouw gelijk behandelt, met dezelfde kwaliteitseisen en dezelfde afschrijvingstermijnen, krijg je een eerlijker keuze.

Bovendien is het bij nieuwbouw nog niet gebruikelijk om de embedded energie mee te rekenen: energie die zit opgeslagen in de productie van bouwmaterialen. Er is ontzettend veel aandacht voor nul op de meter als het gebouw in gebruik genomen wordt, maar niet voor bouwmaterialen. En dat kan echt niet meer, gezien de klimaatopgave. Baksteen, beton, staal en aluminium zijn allemaal ongelofelijke energievreters.”

Hoeven we helemaal niet meer nieuw te bouwen?

“Hooguit als aanvulling, niet als regel. Het Platform Woonopgave laat zien dat de wooncrisis voor een groot deel kan worden opgelost in de bestaande gebouwenvoorraad. In Rotterdam is de hoeveelheid leegstaande vierkante meters even groot als de vierkante meters die aan woningen nodig zijn. Daar zou je in principe dus alle woonbehoefte kunnen oplossen zonder bij te bouwen. Maar dan moet je wel anders en slimmer gaan werken.”

Gaan we gebouwen uit de jaren 70 en 80 vanzelf weer mooi vinden?

“Je ziet wel een soort golfbeweging. Toen Hoog Catherijne werd gebouwd in Utrecht, werd de bestaande Jugendstil-bebouwing gezien als belachelijke tierelantijnen. Dat kon wel weg. Nu denk je: wat een misdaad om dat te slopen.

Architecten gebruiken het idee van een sloopverbod nu ook als gedachtenexperiment. Gebruikmaken van wat je al hebt, spreekt een heel andere intelligentie en vaardigheden aan dan het vrij domme bouwen in het weiland. Ik kom in de architectuur veel jonge mensen tegen die heel geïnteresseerd zijn in voortbouwen op het bestaande. De mbo-school Nimeto in Utrecht (die recent werd gerenoveerd en daar prijzen voor won - red.) is daar een prachtig voorbeeld van. Massale sloop-nieuwbouw kán niet meer, gezien het klimaat. Maar het hóéft dus ook niet meer!”

“In Rotterdam is evenveel vierkante meters leegstand als dat we nodig nodig hebben voor woonruimte”

Commentaar

Sybren Bosch en Paul de Ruiter reageren op Fred Feddes. Zie volgende pagina.

Paul de Ruiter

Oprichter duurzaam architectenbureau Paul de Ruiter Architects

“Ik ben het grotendeels met Fred eens. Een gebouw renoveren of transformeren is vaak beter dan slopen. Zelfs als je nieuw bouwt met een biobased materiaal zoals hout. Maar het is te complex om te kunnen zeggen dat je nooit meer mag slopen.

“Het is te complex om te kunnen zeggen dat je nooit meer mag slopen”

Slopen wordt inderdaad vaak als eerste optie gezien omdat het relatief makkelijk is om alles opnieuw te bouwen. Zo kun je vaak ook meer vierkante meters maken. Dat is handig, want steden moeten verdichten. Op plekken bij vervoersknooppunten is het vanuit die optiek soms handiger om iets nieuws neer te zetten. Materiaalgebonden CO₂-uitstoot staat trouwens wél in de MilieuPrestatie-Gebouwen-score (MPG), waaraan je moet voldoen volgens het bouwbesluit. Daarin is de bijdrage van materiaalgebonden energie nog wel heel laag, dus dat stimuleert inderdaad weinig tot hergebruik.

Maar die bijdrage gaat groter worden. In andere normen, zoals de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs, telt energie uit materiaal wel heel zwaar mee. Als je Paris Proof bouwt, moet je bijna altijd een bestaand gebouw hergebruiken.

De ultieme manier van verdichten, is om de constructie en fundering te hergebruiken en daar verdiepingen bovenop te bouwen: optoppen. Dat kan vooral goed met kantoren. Die hebben vaak veel draagkracht omdat er vroeger archieven in zaten, met het gewicht van veel papier. Woningen hebben een ongeveer 40 procent lagere gewichtsnorm. Met optoppen snijdt het mes aan twee kanten. Je maakt meer vierkante meters op dezelfde plek, dus je bent aan het verdichten. En je hebt winst in het voorkomen van CO₂-uitstoot door hergebruik.

Op de Coolsingel in Rotterdam hebben wij nu een 70 meter hoog gebouw opgetopt tot 100 meter. Het was behangen met marmeren platen van 4 cm dik. We hebben het marmer eraf gehaald en de wanden beter geïsoleerd. Het marmer hebben we vormalen en teruggehangen in platen van 1 cm dik. Als je toch moet slopen kun je natuurlijk ook materialen hergebruiken. In Meppel moest een deel van een theater worden gesloopt. De bakstenen daarvan houden wij nu op locatie en gebruiken we opnieuw.”

Sybren Bosch

Mede-ondernemer bij duurzaamheidsadviesbureau Copper8

“Fred stelt terecht dat de bouwsector vooral kijkt naar nieuwbouw, omdat dat makkelijker en sneller is. Renoveren in plaats van nieuw bouwen scheelt inderdaad ook een hoop CO₂-uitstoot. Tegelijkertijd verschuift in de praktijk de aandacht al steeds meer naar renovatie, omdat de nieuwbouw steeds verder vast-

loopt. Dat komt door stikstof, bezwaren van omwonenden en lange processen voor ontwerp, participatie en vergunningen.

Op papier hebben we inderdaad voldoende vierkante meters, maar we hebben niet genoeg voordeuren. Er zijn hier drie belangrijke feiten om scherp te hebben. Nederland heeft ten eerste een van de laagste percentages mensen die in een appartement woont. Dat is zo'n 20 procent tegenover zo'n 50 procent

“Bestaande bouw beter benutten, is niet genoeg”

gemiddeld in Europa. Onze gemiddelde huishoudensgrootte van slechts 2,1 personen daalt bovendien ieder jaar verder door de vergrijzende bevolking. En van de huidige nieuwbouwplannen bestaat ongeveer de helft uit nieuwe eengezinswoningen.

Om genoeg voordeuren te krijgen, is het beter benutten van de bestaande bouw niet genoeg. Niet alle eengezinswoningen zijn goed om te bouwen naar appartementen. Ook zijn helaas niet alle bestaande gebouwen ontworpen om goed te kunnen renoveren. De belangrijkste reden dat de Amsterdamse grachtenpanden na ruim 400 jaar nog staan, is niet de historische gevel. Dat zijn de hoge verdiepingen en het feit dat ze vrij indeelbaar zijn door de niet-dragende binnenmuren.

Mijn stelling is dus dat we enige nieuwbouw nodig hebben en veel sterker moeten sturen. We moeten vooral appartementen voor senioren toevoegen, om doorstroming te bevorderen. En we moeten bouwen op de juiste plek, met goed toegankelijke voorzieningen en voorbereid op langetermijnklimaatrisico's.” ■

KATJA JORDANOVA

Katja Jordanova vergroent samen met buurtgenoten hun Leidse wijk.
Met geveltuinen, bijenhôtels, een tiny forest en een wadi.

TEKST: ANNE HAVELAAR BEELD: ROBERT ELSING

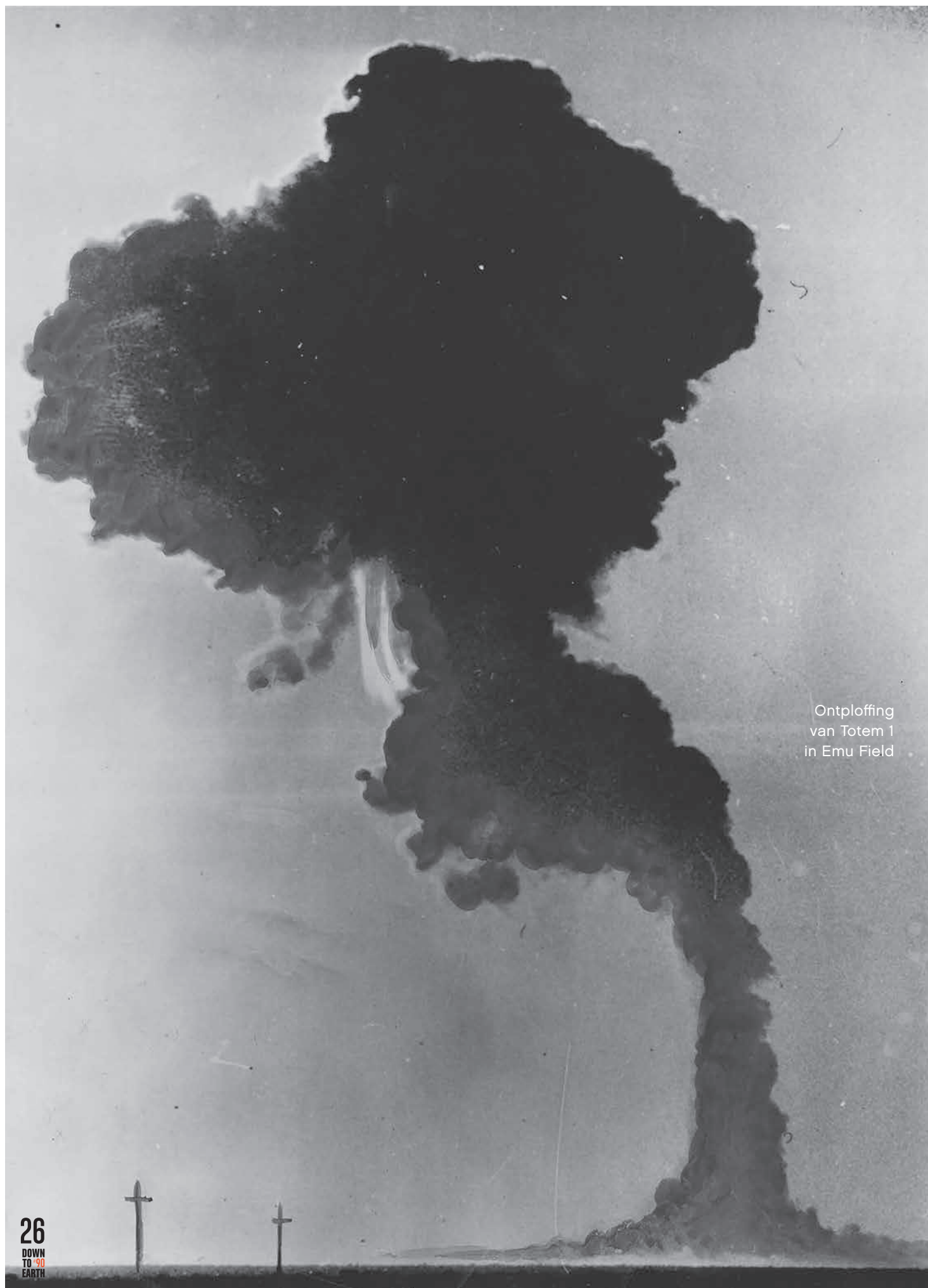
Vijftien jaar geleden hoorde ik dat een paar buurtgenoten iets wilden doen voor de vogels. Ik dacht: daar wil ik aan meedoen! We hingen nestkasten op, maar dan moet je ook zorgen dat er voedsel te vinden is. Insecten dus. Toen zijn we begonnen met het aanleggen van geveltuinen en vergroenen van boomspiegels. Helaas schoffelde de plantsoenendienst van alles weg, dus we realiseerden ons dat we moesten samenwerken met de gemeente. Ik ben bioloog en wetenschapper, en weet daardoor hoe je subsidie moet aanvragen. Zo konden we tegen de gemeente zeggen: wij hebben het geld én de vrijwilligers, laat ons een stukje grond adopteren en zelf beheren. Inmiddels help ik als Klimaatburgemeester ook anderen met de aanvragen.”

Wadi

“We vergroenen met onze Groengroep Groenord-Zuid stap voor stap de wijk. Met buurtkinderen hingen we bijenhôtels van resthout op, we hebben een vlindertuin en een tiny forest aangelegd en speelplekken vergroend. Een halfleeg parkeerterrein werd een bloeiend stukje stad, compleet met wadi en compostbak. En het werkt: vogels nestelen in de hagen en insecten keerden terug. Onze laatste actie was het vergroenen van een groot plein voor een sociale huurflat. Het werd daar vreselijk heet. De gemeente heeft er een boom neergezet en wij plantten een haag en bloeiende planten. Het ziet er prachtig uit en de mensen die in die flat wonen, zijn er heel blij mee.”

Biodiversiteit

“Elke eerste zondag van de maand onderhouden we samen het groen, met thee, koffie en iets lekkers erbij. Het is gezellig én belangrijk. Want we doen dit niet zomaar: de urgentie is groot. Vergroening is belangrijk voor biodiversiteit en klimaatadaptatie. Niet alle buurtbewoners zijn trouwens dol op groen, sommigen houden van strak en netjes of vinden het lastig dat ze over een overhangend plantje heen moeten stappen. Dan vertel ik in de buurt-app waarom planten belangrijk zijn of post ik wat foto's van buurtkinderen die bloemen plukken. Maar 95 procent van de buurt vindt de vergroening wel geweldig. Het is voor mensen nu ook zó veel leuker om buiten te zitten.” ■

Ontploffing
van Totem 1
in Emu Field

De koloniale kant van kernwapens

Het verwoestende effect van kernwapens is enorm, ook als ze niet worden ingezet. Van uraniummijnbouw tot kernproeven en opslag van afval: tijdens de hele cyclus wordt schade aangericht. Die komt vooral terecht op de schouders van mensen in regio's ver van de machtscentra.

TEKST: TOON LAMBRECHTS

“Mijn vader moet een jaar of 12 geweest zijn in 1953”, vertelt Karina Lester. “Hij, Nanna, mijn grootmoeder, en de rest van hun gemeenschap verbleven op dat moment in de buurt van Wallatinna, waar ze voor een veeboer werkten. Mijn vader hielp bij het houden van de koeien, Nanna werkte in het huishouden. Hun kamp lag iets verderop in de zandduinen.”

Karina, een Yankuntjatjara Anangu uit het zuiden van Australië en anti-nucleair activist, heeft het verhaal van haar vader Yami Lester al vaker verteld, maar het blijft moeilijk. Want in de ochtend van 15 oktober 1953 gebeurde er iets wat het leven van haar vader en dat van de andere Yankuntjatjara Anangu nog generaties zou achtervolgen.

“Plotseling schudde de aarde. Niet veel later, tegen de vroege middag viel er een donkere wolk over het kamp. Nanna beschreef het als een zwarte mist, olieachtig, met een indringende, giftige geur. Al gauw werden de eerste mensen

ziek, want hun traditionele onderkomens boden haast geen bescherming tegen deze dodelijke wolk.”

Het trauma van Emu Field

Wat Yami Lester en de zijnen niet wisten, was dat zo'n 150 kilometer verderop Groot-Brittannië voor het eerst een nucleaire test op land had uitgevoerd onder de codenaam Totem 1. De keuze voor een test site viel op Emu Field, een zogenoemde kleipan: een uitgestrekt, vlak gebied met een beenharde kleilaag als ondergrond. Op 27 oktober volgde een tweede explosie, Totem 2. Geen van beide testen verliep zoals gepland, de radioactieve fall-out reikte veel verder dan voorzien. Later verhuisde het Britse kernwapenprogramma naar Maralinga, een woestijngebied in het westen van Zuid-Australië, waar tot 1963 bovengrondse testen werden uitgevoerd.

Voor de familie Lester begon die dag een trauma dat nooit meer zou helen. “In de weken na Totem 1 en 2 heeft Nanna heel wat ouderen van de gemeenschap

moeten begraven. Anderen kregen problemen met hun ademhaling, hun ogen en huid als gevolg van radioactief stof. Zo ook mijn vader Yami. Enkele jaren later, hij moet toen ongeveer 16 jaar geweest zijn, werd hij blind. Zijn wereld werd volkomen donker. Hij heeft mij en zijn kleinkinderen nooit gezien. Veel familieleden en mensen uit onze gemeenschap kregen last van auto-immuunziekten. Tot op de dag van vandaag lijden wij collectief onder de gevolgen van wat er in oktober 1953 gebeurde op Emu Field.”

Emu Field, en later Maralinga, werden gekozen als test sites omwille van hun geologische eigenschappen, maar ook vanwege hun afgelegen locatie. Dat het ging om land van oorspronkelijke bewoners, was destijds niemand een zorg. “De Australische overheid had een officier uitgestuurd om de veeboeren in de wijde omgeving te waarschuwen, hoewel de details van de test geheim werden gehouden. Deze man sprak geen van onze talen, dus communicatie met onze gemeenschappen was niet mogelijk.

“Opnieuw worden de rechten en het welzijn van oorspronkelijke bewoners aan de kant geschoven”

Nooit hebben zij enige informatie gekregen. Laat staan dat ze ooit toestemming hebben gegeven voor de testen op het land dat hen traditioneel toebehoorde.”

Ver van de machtscentra

Op 16 juli 1945 rees er een paddenstoelwolk zo'n 12 kilometer de hoogte in te midden van de woestijn van New Mexico in de Verenigde Staten, de eerste atoomexplosie. Het was het begin van een nucleaire wapenwedloop. Vandaag telt de wereld negen kernmachten. In totaal werden er meer dan tweeduizend kernwapentesten uitgevoerd, zowel bovengronds, onder de grond als op zee.

Kernwapens zijn de ultieme kolonisator, zo schrijft de Indiase schrijfster en activiste Arundathi Roy in haar boek *The Cost of Living*. Roy is bijzonder kritisch op het kernwapenprogramma van haar land, en noemt het dwaasheid om te denken dat deze ultieme wapens enkel slachtoffers maken wanneer ze ingezet worden. Haar analyse raakt een punt dat al te vaak buiten beeld blijft, namelijk dat kolonialisme hand in hand gaat met militaire

toepassingen van kernenergie. Want ook zonder dat ze daadwerkelijk worden ingezet, brengen kernwapens bijzonder veel schade toe. Schade die hoofdzakelijk terecht komt op de schouders van inheemse, gekoloniseerde of gemarginaliseerde gemeenschappen.

De verwoestende kracht van atoomwapens is al moeilijk voor te stellen, maar de destructieve impact van het militair gebruik van kernenergie reikt veel verder. Over de gehele levenslijn van deze wapens – mijnbouw, nucleaire testen en het bergen van radioactief afval – veroorzaken deze wapens ellende en verwoesting, een last die systematisch afgeschoven wordt op gemeenschappen waarover nucleaire staten een zekere macht uitoefenen.

Zeker bovengrondse testen zijn bijzonder destructief, vandaar de keuze van (aspirant) kernmachten om dergelijke proeven uit te voeren in regio's ver van de centra van de macht. Het verhaal van Karina Lester is maar een van de vele voorbeelden. Frankrijk koos voor Reggane en In Ekker, twee plekken in de Algerijnse Sahara, en voor testlocaties op eilanden in de Stille Oceaan. De test sites van de VS in New Mexico en Nevada lagen dicht bij inheemse en Spaanssprekende gemeenschappen.

Hetzelfde binnenlandse kolonialisme speelde in de Sovjet-Unie, dat atoomwapens testte in Semipalatinsk, Kazachstan, met even weinig consideratie voor lokale gemeenschappen als de Westerse grootmachten. Pakistan voerde testen uit in het Ras Koh gebergte, gesitueerd in Balochistan, een regio die in onmin leeft met de centrale overheid.

Het Grote Kwaad

In 1963 kwam er een verdrag dat een einde moest maken aan bovengrondse kernproeven, hoewel Frankrijk en China nog jarenlang verder zouden gaan met deze praktijk. Maar de erfenis van dergelijke testen blijft doorwerken, ook voor Karina Lester. “De gevolgen van de testen in Emu Field en later in Maralinga zijn vandaag nog voelbaar, zowel in mijn familie als in onze gemeenschap. Niet voor niets noemt men Maralinga *Mamu Pulka*, Het Grote Kwaad. Het aantal gevallen van bijvoorbeeld lymfeklierkanker en auto-immuunziekten is schrikbarend hoog. Onze gemeenschappen kampen sowieso al met allerlei problemen op vlak van publieke gezondheid als gevolg van eeuwen van achterstelling, en de impact van deze nucleaire testen komt daar nog eens bovenop.”

In Australië zijn het de oorspronkelijke gemeenschappen die het verzet tegen uraniummijnbouw leiden, zoals recent nog tegen de geplande Yeelirrie

Karina Lester

FOTO: KARINA LESTER

Muur en het einde van de Koude Oorlog, leken kernwapens hun beste tijd gehad te hebben. Maar toegenomen geopolitieke spanningen maakten een einde aan de droom van nucleaire ontwapening. Wereldwijd investeren staten volop in de paraatheid of zelfs de uitbreiding van hun arsenaal. Vorig jaar spendeerden de kernmachten gezamenlijk zo'n 84 miljard aan atoomwapens, volgens een berekening van de International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN). Een recordbedrag, en tegelijkertijd een indicatie van een trend die zich naar alle waarschijnlijkheid zal doorzetten de komende jaren.

Ongerustheid in Australië

Dat laat zich ook voelen in Australië, aldus Karina Lester. "Ik ben niet de juiste persoon om de geopolitieke spanningen in de wereld te analyseren. Maar er leeft de vrees dat Australië dreigt meegezogen te worden in een mondiaal conflict. Dat baart mij, en vele anderen met mij, bijzonder veel zorgen. Vooral het AUKUS-verdrag zorgt voor heel wat ongerustheid." Het AUKUS-verdrag is een samenwerkingsakkoord dat Australië, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten in 2021 ondertekenden. Hoewel het niet met zoveel woorden in de tekst staat, is AUKUS bedoeld als tegenwicht voor de groeiende invloed van China in de Stille Oceaan.

Het verdrag bevat een belangrijk nucleaire component. AUKUS voorziet in de aanwezigheid van – afwisselend – Amerikaanse en Britse nucleaire onderzeeërs in Australische wateren, en het voornemen van Australië om zelf nucleaire duikboten te ontwikkelen. Dit type militair gebruik van kernenergie

uraniummijn, vertelt Karina. "Het is een strijd die telkens opnieuw gevoerd moet worden. Er bestaan wetten zoals de Native Title die de landrechten van onze gemeenschappen erkennen. Maar overheden kunnen een hoger belang inroepen om mijnbouwprojecten toch goed te keuren. Bovendien zet men druk op inheemse gemeenschappen, die vaak niet goed geïnformeerd zijn. Opnieuw faalt dit land erin rekening te houden met onze belangen, net als in 1953 bij de test op Emu Field.

Vanuit een koloniaal oogpunt bekeken, is land niet meer dan iets dat in bezit genomen kan worden, en naar eigen goeddunken gebruikt kan worden. Onze manier van leven echter is diep verweven met het land. Het gaat om veel meer dan voedsel, of een plek om te wonen. Voor ons is land een levenslijn, een landschap van verhalen, kennis en tradities. De kernproeven in Emu Field en Maralinga hebben mijn volk beroofd van deze culturele band met ons land, en die krijgen

we niet meer terug. Dat verlies betekent een extra trauma bovenop de directe gevolgen van de testen op onze fysieke en mentale gezondheid."

Nucleaire optie herzien

Terwijl deze *Down to Earth* naar de drukker gaat, lijkt het broze bestand tussen Israël en Iran stand te houden. Of de nucleaire ambities van Teheran definitief van de baan zijn valt af te wachten. Eerder vlogen de kernmachten India en Pakistan elkaar in de haren, al werd een verdere militaire escalatie vermeden. Ook in de slepende oorlog in Oekraïne heeft Rusland al meermaals gedreigd met de inzet van nucleaire wapens. Moskou herzag zijn nucleaire doctrine die bepaalt wanneer de nucleaire optie legitiem wordt geacht. Hoe ernstig we zulke verklaringen moeten nemen is niet duidelijk, maar alleen al een dergelijke retoriek biedt redenen tot ongerustheid.

Dat lag niet zo heel lang geleden helemaal anders. Na de val van de Berlijnse

zorgt evengoed voor radioactief afval, en onder het AUKUS-akkoord zou in ieder geval laagactief afval afkomstig van de duikboten in Australië geborgen worden. Of dat ook voor hoogactief nucleair afval het geval zal zijn, is voorlopig nog het onderwerp van politieke discussie.

Australië loopt het risico de nucleaire vuilnisbak van de AUKUS-landen te worden, vreest Karina Lester. “Of liever, ons traditionele land loopt gevaar, want de locaties die in aanmerking komen voor de opslag van radioactief afval liggen allemaal op inheems land. Opnieuw worden de rechten en het welzijn van oorspronkelijke bewoners aan de kant geschoven ten voordele van de belangen van de nucleair-militaire industrie.”

“Ons traditionele land loopt het risico een nucleaire vuilnisbak te worden”

Historische verplichting

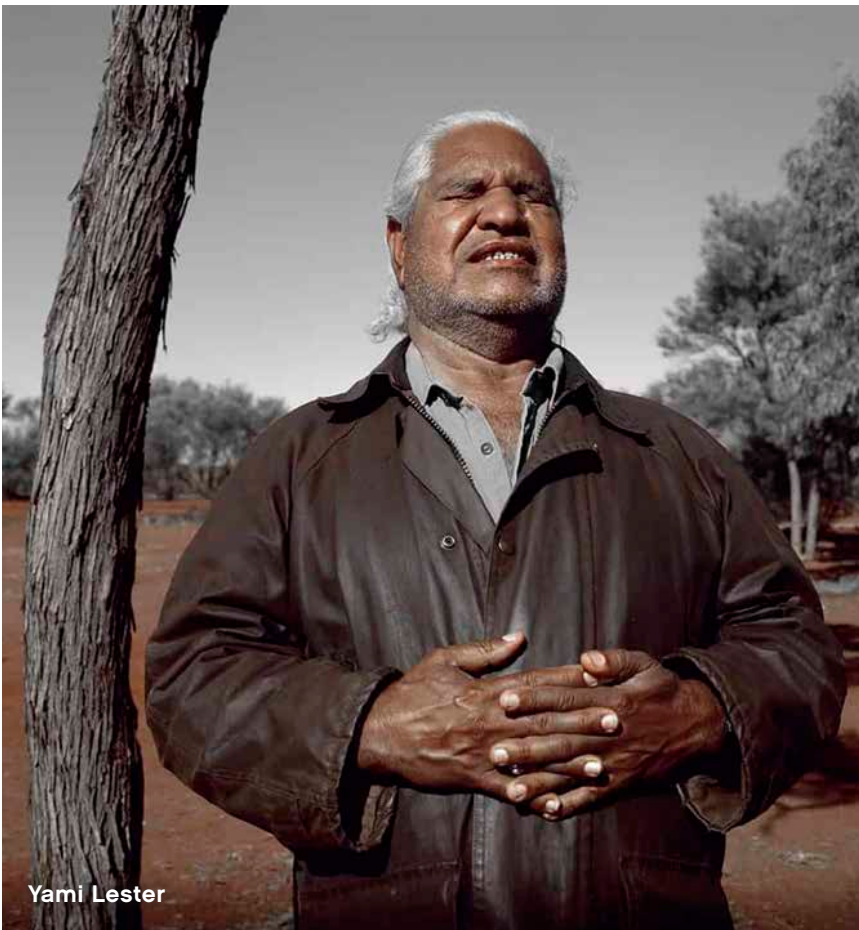
Yami Lester, Karina's vader, heeft zijn hele leven gestreden voor een erkenning dat zijn familie en zijn gemeenschap groot onrecht werd aangedaan door de

Britse kernproeven in 1953. Decennia-lang botste hij op een muur van stilzwijgen, tot er in 1984 een onderzoekscommissie kwam die de gebeurtenissen in Emu Field onder de loep nam.

Een belangrijk moment, maar de conclusies van de commissie gingen niet ver genoeg, vindt Karina. “Het rapport bevestigde de grove nalatigheid waarmee de Britse en Australische overheden te werk gingen, maar het leed van de inheemse bevolking wordt niet expliciet erkend. Bovendien houdt Groot-Brittannië vast aan de eigen versie van het verhaal.”

Karina Lester erfde van haar vader een diep, doorleefd engagement in de strijd tegen uraniummijnbouw en kernwapens. In Australië, maar ook als lid van de ICAN. Dit internationale samenwerkingsverband ijvert voor een wereldwijd verbod op kernwapens, en ontving in 2017 de Nobelprijs voor de vrede. Hun inspanningen leidde tot een VN-verdrag, het Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons.

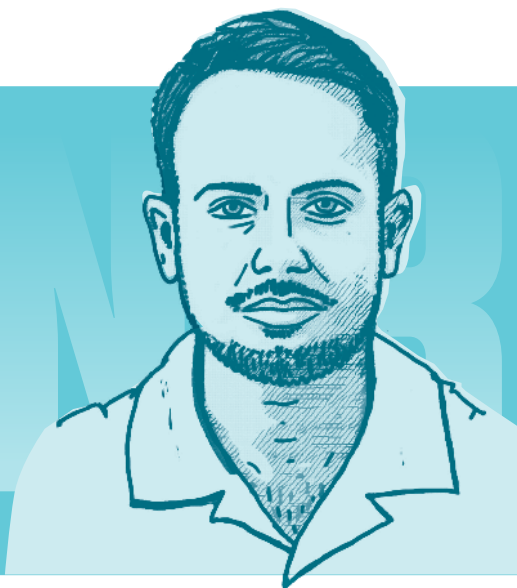
“Het is van het allergrootste belang dat wij, overlevers van de tweede generatie, dit donkere verhaal blijven vertellen. Ook al liggen de testen in Emu Field ondertussen 70 jaar achter ons, dezelfde koloniale mechanismen spelen vandaag nog steeds. Een simpele erkenning is niet genoeg. Mijn volk ervaart nog dagelijks de impact van de testen. Het proces van helen, zowel van de mensen als van het land, is nog lang niet begonnen. Bovendien verplicht de geschiedenis landen zoals Australië en Groot-Brittannië zich in te zetten voor een wereld zonder kernwapens. Alleen zo kan het lijden van mijn volk een rechtvaardig antwoord krijgen. Het ondertekenen en ratificeren van het Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons vormt hierbij een belangrijke eerste stap. Pas dan kan deze donkere bladzijde definitief omgeslagen worden.” ■

Yami Lester

FOTO: JESSE BOYLAN

Ocean: hoopvol én naïef

Er klonk applaus in het filmhuis na afloop van de documentaire *Ocean* van David Attenborough. In zijn laatste epos komt de befaamde 99-jarige BBC-presentator tot een conclusie die ik in mijn boek *Jona zonder walvis* ook al trok: een dode zee betekent ook een dode aarde. De zuurstofproductie, CO₂-afbraak, voedselvoorziening en weerpatronen op de blauwe planeet zijn zo afhankelijk van de zeeën en oceanen, dat de meest minieme verschillen direct enorme gevolgen hebben. Op het grote scherm van het filmhuis zie ik kwaadaardige netten een levende zeebodem open schrapen, tot er niets dan een gehavend maanlandschap overblijft. Er is geen ontsnappen aan. Haaïen, dolfijnen, zeeschildpadden, afgebroken brokken koraal, garnalen en kleine en grote vissen worden daarna als afval de zee ingestort, waar uitgehongerde zeevogels zich op de bloederige drab storten. De camera glijdt over tientallen lege nesten. Het water is tegenwoordig zo levenloos, dat de lucht dat als vanzelf ook wordt.

Zelfs de verste uithoeken van de aarde zijn niet langer veilig voor de allesvernietigende moordmachines. Voor de ijzige kust van Antarctica liggen reusachtige varende visfabrieken die vlak voor pinguïns en walvissen miljoenen tonnen krill optakelen, direct vermalen tot visvoer of koken en verwerken tot voedings-supplementen, en zelfs kattenvoer.

Het zijn dystopische beelden. De verslagenheid hangt zwaar in de filmzaal. Dan beginnen de ogen van Attenborough te glimmen. De man heeft hoop. Wat blijkt? De zee is in staat zich veel sneller te herstellen dan ooit werd gedacht. En ja hoor, daar gaan we, op weg naar het grootste maritieme natuurreservaat ter wereld, vlak bij de eilandengroep van Hawaï. Binnen 5 jaar is hier het zeeleven helemaal terug van weggeweest. Er ontstaat zelfs een spill-over. De overdaad aan vis zwemt zo de netten van nabijgelegen vissers in.

De film toont aanvankelijk zulke vreselijke beelden dat de tranen me in de ogen springen. Zoute tranen, zilt zoals de zee. Over de verzuring van de zeeën en oceanen gaat het echter

niet. Waar het ook niet over gaat? Plastic. Attenborough toont nog geen plastic dopje. Een vreemde keuze. Juist omdat de plasticsoep voor meer dan de helft uit visnetten bestaat, die voor het zeeleven vele malen dodelijker zijn dan die Europese niet-afneembare flessendop.

Ook over de vertraging van de golfstromen heeft Attenborough het niet. Ook al raakt de migratie van grote zeedieren daardoor steeds verder verstoord. Windmolenparken? Ze blijven uit beeld. Al die militaire activiteiten en tests op zee? Geen woord.

Olie- en gasboringen? Het is blijkbaar geen probleem.

Ocean wordt de hoopvolste film van Attenborough genoemd. Dat is-ie zeker. Hoopvol én naïef. Terwijl mensen om mij heen opgelucht ademhalen, zit ik verslagen in mijn stoel. Als we maar 30 procent van de zeeën en oceanen zouden beschermen, dan komt alles goed. Laat er nu net een internationaal verdrag zijn aangenomen waarin de meeste

landen met dat percentage instemmen. Het is nu dus een kwestie van handhaving. Daar zijn wij als consument en burger hard voor nodig, weet Attenborough ons op het hart te drukken.

Maar niet door te stoppen met vis te eten. Integendeel, in de film wordt herhaaldelijk benadrukt dat je vooral ook vis mag eten. En zo klapte het publiek en ging daarna leuk een harinkje eten, terwijl de oceaan spartelt als een vis op het droge. Ik geloof dat het na al die jaren dan toch echt tijd is voor Attenborough om met pensioen te gaan. ■

**Terwijl mensen
opgelucht ademhalen, zit
ik verslagen in mijn stoel**

Mounir Samuel is politicoloog en auteur. In zijn nieuwste boek *Nederland voor de Nederlanders: mijn antwoord op (extreem) rechts* werkt hij zijn onderzoek naar de zeeën en oceanen verder uit en brengt hij de enorme gevolgen voor ons in beeld.

**“Dit is het
antigif tegen fast
fashion”**

De mode-industrie is een van de meest vervuilende sectoren ter wereld. Kleding moet almaar sneller en goedkoper geproduceerd worden. Maar het kan ook anders: modeontwerper Joline Jolink werkt met duurzame materialen en zelfgeteeld vlas. Daar maakt ze linnen van. "Mijn eerste lapje voelt echt als mijn kindje."

TEKST: MAREL VAN ANDEL BEELD: JOLINE JOLINK

Al bijna 20 jaar werkt ze als modeontwerper, eerst deed ze dat op de traditionele manier, maar Joline Jolink worstelde steeds meer met het vastgeroeste modesysteem waar ze in werkte. "Het systeem en alles wat erin gebeurde paste niet bij me", zegt ze. De oplossing? Als zelfstandige haar eigen pad gaan uitstippelen. Vanaf 2012 gooide ze het roer om. Nu is ze een grote naam in de duurzame modewereld, met een eigen collectie en een winkel in Rotterdam. "Ik zette mijn kompas op moeder aarde en ben anders gaan werken", vertelt ze daarover. "Ik merkte dat ik daarin steeds zelf keuzes kan maken, ook als zo'n keuze afwijkt van wat gangbaar is."

Waarom wilde je het graag anders gaan doen?

"Ik voel me verbonden met de natuur en het leven, logisch dat ik wil dat het daar beter mee gaat. In de mode, en met name bij fast fashion, zie je dat er alles aan gedaan wordt om zo snel en goedkoop mogelijk kleding te maken. Vervolgens geven slimme marketingtrucs mensen het idee dat ze iets moeten willen of nodig hebben. De focus ligt volledig op economische winst. De ecologische en sociale impact wordt bewust vergeten. Er wordt veel misbruik gemaakt van natuur, mensen en dieren. Mode verrijkt op die manier een kleine groep mensen die geen gevoel bij het ambacht hebben en enkel geld willen verdienen. Daarbij worden veel grondstoffen op basis van aardolie gebruikt, zoals polyester, die niet opgenomen kunnen worden door de bodem. Daardoor belanden er uiteindelijk stapels kleding op afvalhopen of drijvend in zee."

Welke keuzes maak je om duurzaam te werken?

"Ik wil ervoor zorgen dat die berg kledingoverschot niet groter wordt, en dat er niks of niemand uitgebuit wordt voor mijn ontwerpen. Ik gebruik daarom bio-katoen, gerecyclede materialen en restpartijen van andere merken die anders weggegooid worden. En ik werk met Europese, eerlijk betalende ateliers. Van mijn eigen collectie maak ik bewust een beperkte oplage. Daarnaast heb ik in mijn winkel, naast mijn reguliere

collectie, ook een tweedehands collectie. Ik doe niet aan uitverkoop, ik ontwerp kwalitatieve, tijdloze mode die haar waarde behoudt. Ik focus op het idee dat wanneer mensen voor deze kleding kiezen, ze er ook zorg voor willen dragen en de stukken uiteindelijk aan iemand willen doorgeven."

Het bleef niet bij deze duurzame keuzes. Tijdens de coronapandemie gooide Joline het roer nog verder om. "Ik had mijn eigen webshop en winkel in Rotterdam

al opgezet volgens mijn eigen waarden. Maar de winkel moest toen dicht. Mijn man en ik dachten dat het bedrijf het niet zou overleven."

Dat bleek een mooi moment om samen nog eens goed te kijken naar wat ze diep van binnen wilden. "Ik ontdekte dat ik nog veel meer in verbinding wil staan met de materialen die ik gebruik en met de grondstoffen waar ze van gemaakt worden."

Je wilde ze zelf verbouwen?

"Ja, we zijn verhuisd naar een boerderij in Welsum, een dorpje aan de IJssel, in Overijssel. De winkel, webshop en collectie zijn blijven bestaan. Met de winkel kwam het, dankzij onze trouwe klanten, gelukkig weer goed. Maar de wens om een stap verder te gaan en zelf grondstoffen te gaan verbouwen, bleef bestaan. Op de boerderij ben ik vlas gaan zaaien. Daarvan kun je linnen maken, en dat kun je weer gebruiken voor kleding."

In 2024 zaaide Joline een experimenteel vlasveld in van 40 vierkante meter waar ongeveer 4 kilo vlasvezel vanaf kwam. Om van die vezels kleding te maken, moet je ze eerst spinnen tot draad. Daarna kan je met die draad ongeveer 10 meter stof weven. Op dit moment wordt die gesponnen, met de hand. Dat is, ondanks de hulp van vrijwilligers, een tijdrovende klus. De eerste weeftests zijn gedaan. De volgende stap: een kledingstuk ervan maken.

Daarnaast lopen er andere experimenten op de boerderij. Joline: "Ik heb ook wede geteeld, daarmee heb ik een trui in mijn collectie op een natuurlijke manier blauw kunnen verven. Door op die manier de basis voor je stoffen in elke stap van het pro-

ductieproces zelf in handen te hebben, voel je je er als ontwerper mee verbonden. Dat werkt door in het uiteindelijke ontwerp. Ik deel de verhalen van lokale grondstoffen en makers, waardoor ik hoop dat de drager meer waardering voor het kledingstuk zal krijgen."

Zo zette Joline de stap van duurzaam naar regeneratief werken. "Ik voel dat je als modeontwerper een taak hebt om een

"Als
modeontwerper
heb je een taak
om een alternatief
voor de industrie te
verbeelden"

"Insecten hebben kunnen leven van de vlasbloemen"

alternatief voor de industrie te verbeelden. Dat je dingen kunt veranderen en dat dat nodig is. Er alleen voor zorgen dat je kleding minder slecht is, is niet meer genoeg. Ik wil dat mijn kleding goed doet en zelf iets bijdraagt aan de wereld. Nu hebben insecten kunnen leven van de vlasbloemen en is de bodemkwaliteit verbeterd door de diepe wortels van het gewas."

En hoe is het voor jou als ontwerper, zo'n nieuw werkproces?

"Het verbouwen van vlas ging verbazingwekkend makkelijk. De natuur weet wat ze doet en binnen 4 maanden konden we ineens gaan oogsten. Van tevoren dacht ik dat het boeren de grootste uitdaging zou zijn, maar met veel hulp en tips ging dat hartstikke goed. Het verwerken van vlas tot linnen is fysiek wel erg uitdagend en tijdrovend. Het is een ambachtelijk proces dat veel stappen kent: van het roten (een gecontroleerd rottingsproces waarbij de stengels worden blootgesteld aan vocht, zodat de linnenvezels makke-

lijker loslaten – red.) en breken van de stengels tot het hekelen van de vezels en uiteindelijk het spinnen en weven. Alles gebeurt met de hand of met eenvoudige middelen. Daar kies ik voor, ik wil alles zelf doorvoelen. Je kunt niets forceren of versnellen, dat maakt het zo anders dan het industriële tempo van de modewereld."

Dat lijkt me wennen.

"Door dit proces ben ik me bewust geworden van hoe erg ik gewend ben dat alles heel snel gaat. Vroeger zat men maanden te spinnen om aan linnen te komen. Het linnengoed was van grote waarde, zowel economisch als emotioneel. Ik heb nu een eerste lapje gemaakt van mijn eigen linnen en het voelt echt als mijn kindje. Daarmee is dit productieproces het antigif tegen fast fashion."

Je krijgt dan een heel ander soort product. Hoe zie je dat in de toekomst voor je?

"De eerste kledingstukken van eigen linnen laten nog even op zich wachten, er moet eerst nog veel onderzocht en geëxperimenteerd worden. Maar ik ben niet alleen bezig met productie, ik wil vooral graag het verhaal vertellen: van zaadje tot kledingstuk. Ik wil het proces laten zien, de mogelijkheden verkennen en vooral het gesprek aangaan. Ik zie voor me hoe klanten zelf zouden kunnen helpen in het maakproces, bijvoorbeeld op de boerderij tijdens het oogsten of bij het spinnen. Dan kan ik ze vertellen over de bron van kleding. Want als je het verhaal kent, ga je er anders mee om." ■

In actie guerrilla gardeners

ROB NICOLAI

Met vuilnisvondsten, verbeelding en een regenton vergroent Rob Nicolai zijn straat én brengt hij burens dichterbij elkaar.

TEKST: ANNE HAVELAAR BEELD: ROBERT ELSING

“Toen ik 8 jaar geleden begon met guerrilla gardening, had ik geen enkele ervaring met tuinieren. Ik woon op een hoog en heb ook geen balkon. Ik ben ermee begonnen omdat mijn straat opnieuw werd ingericht: autoluw, met bredere trottoirs en bomen. Maar na een week waren die boomspiegels één groot hondentoilet. Toen dacht ik: ik zet er een hekkie omheen en doe er wat planten in. Dat waren toen nog eenjarigen uit het tuincentrum, omdat ik nog niks wist over biologisch en inheems. Ik kreeg de smaak te pakken en fietste elke vuilophaaldag de wijk rond op zoek naar zo’n beetje alles waar ik een plantje in kwijt kon. Zo groeide het gestaag. Nu hoef ik niet meer op zoek naar potten, want mensen zetten

ze gewoon op mijn stoep neer, net als zieltogende planten die ik dan weer oplap.”

Water

“Water is wel een punt met al die potten. Daarom heb ik een splitsing gemaakt op mijn wasmachinekraan. Ik gooi een tuinslang naar beneden en daarmee vul ik een regenton van 240 liter. Ik heb het opgegeven om die ton op de regenpijp te laten aansluiten. We wonen in een monumentaal huurpand en de woningbouwvereniging en de gemeente komen er niet uit of daar een regenton bij past. Terwijl: die regenpijp is van plastic, die is echt niet uit 1887. Maar het is natuurlijk wel zonde van al het regenwater dat nu het riool instroomt.”

Madeliefjes

“Inmiddels doet zo’n beetje uit elke portiek wel iemand iets aan straatvergroening: boomspiegeltje hier, geveltuintje daar. We hebben nu zo’n 140 meter aan groen. Er zijn ook veel meer vogels. Die eten van mijn druiven en aardbeien, maar die staan er speciaal voor hen. Wat ik eigenlijk het leukste vind, is dat je zo veel aanspraak hebt als je bezig bent. De sfeer en het onderlinge contact zijn er ontzettend op vooruit gegaan. Er zijn zitjes gecreëerd en bankjes gemaakt van weggegooide Ikea-bedbodems. Ik maak af en toe ook uitstapjes buiten mijn straat. Zo heb ik een paar jaar geleden wat zaden van madeliefjes en witte klaver gestrooid in een nieuw ingezaaid grasveld, hier vlakbij. Die bloeien nu prachtig.” ■

Optimistisch voorwaarts

Een filosoof, een kunstenaar en een schrijver kijken naar de grote vragen van deze tijd. “Een kunstenaar zit niet stil, maar gaat bouwen, maken en experimenteren.”

Vraag je je weleens af in wat voor tijd we leven? De verschillende crises en internationale escalaties volgen elkaar in rap tempo op. Het Sociaal en Cultureel Planbureau publiceerde eind 2024 een onderzoek over hoe het staat met de sociale samenhang in Nederland. Bij veel mensen leeft het gevoel dat de maatschappij verhardt en de omgangsvormen slechter worden. Dat de toenemende diversiteit de samenleving onder druk zet. Gelukkig schuilt er hoop in de verbinding tussen mensen. Die hoop openbaart zich wanneer zij zich betrokken voelen en zich gezamenlijk inzetten. Laten we er een aantal essays bij pakken. Die helpen ons te reflecteren op de tijdgeest en waarde van onze hoop.

Vooruit kijken

In *Hoe overleef ik de moderne wereld* (2022) kijkt filosoof Alain de Botton naar achttien grote thema's van de moderne tijd. Denk aan kapitalisme, democratie, eenzaamheid, individualisme, natuur, wetenschap en religie. Wat verstaat Alain onder 'modern'? “Het woord 'modern' suggereert nog altijd een toestand waarin glamour, verlangen en ambitie de boventoon voeren. Maar tegelijkertijd is de opkomst van de moderniteit een tragische geschiedenis. We hebben een torenhoge prijs betaald voor onze nieuw verworven vrijheden. Wij zijn nog nooit zo dicht in de buurt gekomen van collectieve waanzin en wereldwijde massa-extinctie. De moderniteit heeft ons innerlijke en externe landschap naar de vernieling geholpen.”

Alains boek daagt je uit. Het maakt je bewust van structuren in de maatschappij en de geschiedenis. We kunnen pas veranderen wanneer we begrijpen waar we nu staan én waar we naartoe willen. In zijn thema 'een rustig leven' herken ik de neiging om, gedreven door intellectuele

nieuwsgierigheid, telkens weer meegezogen te worden in de eindeloze stroom van nieuws. Aan prikkels geen gebrek in het moderne leven! De ware essentie lijkt eenvoudig: “Het enige wat er is, zijn wij zelf, hier, nu, ergens op deze blauwe stip.” Volgens Alain zijn we op weg naar

het onbegrensde als we erin slagen om versmolten te raken met de stilte. Het heeft iets geruststellends. De rust in ons bloeit op wanneer we de bubbel van moderne behoeften doorprikken.

Kunst als kracht

Kunstenaar Merlijn Twaalfhoven spoort in *Het is aan ons* (2020) iedereen aan om een kunstenaarsmindset te ontwikkelen. “In een tijd waarin veranderingen gepaard gaan met hevige emoties van onrust en verwarring, kunnen we woorden, klanken en beelden vinden die houvast geven aan de mensen die ons nabij zijn. We kunnen allemaal oefenen in delen, uiten, rouwen en vieren. Dat zijn taken die mensen binden en samenbrengen. Kunst is dan niet langer iets om passief te ondergaan, maar een kracht waarmee we de samenleving kunnen vitaliseren.” Volgens Merlijn zijn we allemaal een kunstenaar zolang we met een frisse blik naar de wereld kijken. Om die mindset te ontwikkelen behandelt hij vier aspecten:

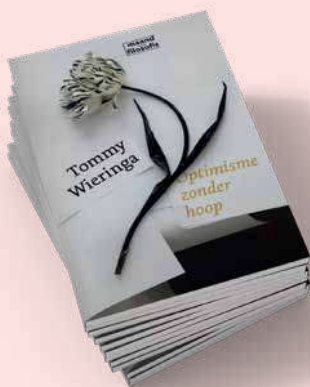

waarnemen, voelen, denken en maken. Een kunstwerk is vrij. Het bevat geen nut of functie. Kunst is een speeltuin. Merlijn haalt als voorbeeld aan dat zingen in onze tijd zeldzaam is. Hij zingt weleens spontaan tijdens zakelijke bijeenkomsten. Zonder aankondiging. Anderen volgen “zacht en voorzichtig” zijn lead, met als resultaat een klank die laat horen dat men samen is. Zingen als sleutel naar saamhorigheid.

Een hoopvol kiertje

“Dit is hoe het ging: in tijden van crisis liet de hoop altijd een kiertje open. Een streep licht in het donker. Die goede oude hoop, hoe vaak heeft hij ons er niet doorheen gesleept met zijn komt tijd, komt raad, hoop verloren, al verloren en waar hoop is, is leven.” In *Optimisme zonder hoop* (2024) schudt schrijver Tommy Wieringa ons goed wakker. In *Filosofie Magazine* legde hij zijn gedachtegoed als volgt uit: de crises die we tot nu hebben meegemaakt hadden een einde. De klimaatcrisis zal geen te verwachten einde hebben. Er is geen technologische quick fix voor. Diersoorten en leefomgevingen

gaan verdwijnen. Zelfs wanneer de uitstoot van CO₂ volledig stopt, zal de aarde blijven opwarmen. Tommy ziet hoop als ‘een kwetsbare gesteldheid’ waarmee je het wel langer kunt uithouden, maar die ons een keer zal opbreken. Hij spreekt daarom liever over optimisme. “Het kan heel krachtig zijn als je je handelen optimistisch maakt zónder de verwachting van een glanzende toekomst. We zullen goede dingen moeten blijven doen, zonder de hoop dat ze een duurzame verbetering tot stand brengen.” En daarmee waarschuwt hij ons terecht voor hopeloosheid en cynisme. Wanneer we geen of te weinig resultaten zien, loeren ze om de hoek.

Het mysterie van het mens-zijn

De juiste antwoorden op de grote vragen van deze tijd, zijn waarschijnlijk van persoonlijke aard. Ieder mens draagt de accenten van een filosoof, kunstenaar en een schrijver met zich mee. Wees je bewust van de keuzes die je kunt maken. Het is makkelijk om opgeslokt raken in het alledaagse. “We kunnen ons afvragen waarom we hier eigenlijk zijn”, schrijft Alain de Botton. “Maar elk mensenleven ontleent zijn waarde aan het feit dat we hebben getracht om elk detail, hoe onbeduidend ook, van het oorspronkelijke mysterie dat onze soort omgaf te doorgronden – of dat we degenen die daartoe in staat zijn op de een of andere manier van dienst zijn geweest.” Kortom: niemand weet hoe lang het duurt en welke verrassingen je tegemoet treedt. Laten we er tot die tijd een spektakel van maken. ■

Boekenliefhebber Rakesh Kalloe verdiept zich in de wereld van de literatuur. Ga mee op reis en zie hoe de natuurlijke wereld en boeken samenkomen.

Cultuurtips

Tentoonstelling VERSTRENGELDE VERHALEN

Hoe kregen wetenschappers toegang tot menselijke overblijfselen uit de koloniën? En welke impact had hun werk op de ontwikkeling van rassenwetenschap? Deze tentoonstelling in het Universiteitsmuseum Groningen (t/m 21 september) belicht de omstreden collectie van wetenschapper Petrus Camper.

Festival KLIMAATFESTIVAL

Op 30 en 31 augustus organiseert de Hortus Botanicus Amsterdam een klimaatfestival vol lezingen, wildpluktochten, workshops en klimaatacties. Laat je inspireren door sprekers als Jessica den Outer, maak zaadbommen of wandel mee door de nieuwe Klimatenkas, waarin biodiversiteit centraal staat.

Boek DOKTERS VAN NATURE

Chimpansees kauwen op bittere bladeren als ze een infectie hebben en vlinders gebruiken giftige planten om van parasieten af te komen. In zijn boek *Dokters van nature* laat bioloog Jaap de Roode zien dat kruidengeneeskunde niet iets unieks menselijks is. Sterker nog: hij denkt dat de mens die kunst (gedeeltelijk) bij dieren heeft afgekeken.

Documentaire THE SYSTEM

De strijd van de drie hoofdpersonages in deze docu – een klimaatactivist, een antifascist en een internationaal waterambassadeur – laat zien dat we nog ver verwijderd zijn van een revolutie naar een groenere en rechtvaardigere wereld. Maar in die strijd schuilt ook hoop. Vanaf 11 september in de bioscoop.

Te weinig bomen

Ambitieuw bomenbeleid moet nog wortel schieten

Nederland wil miljoenen extra bomen planten voor het klimaat, maar wie een schop in de grond wil zetten, stuit al snel op een woud aan regels en obstakels. Pioniers en doorzetters laten zien hoe het wél kan.

TEKST: SUZANNE VINK BEELD: SHUTTERSTOCK

Met een boommeetklem in zijn hand loopt Bas Lerink, onderzoeker Europees bos aan Wageningen University & Research, door het bos van de Brabantse Wal. Dit is een van de steekproefpunten waar hij inventariseert hoe het met het bos gaat. Hij kijkt naar houtvolume, groei, CO₂-opslag en de gezondheid van de bomen. “Het ziet er goed uit, er staan veel jonge boompjes”, zegt hij tevreden.

Over het tempo van bomenaanplant in Nederland is hij minder optimistisch. Nederland bungelt onderaan in Europa: slechts 9,9 procent van ons land is bedekt met bos, blijkt uit cijfers uit 2022. Dat is ruim onder het EU-gemiddelde van 39 procent, alleen Malta doet het nog slechter. “Er moet een tandje bij”, zegt Bas. Maar het is de vraag of dat gaat gebeuren.

Eeuwen van ontbossing

Ooit, honderden jaren geleden, was Nederland een land vol bos en natuur. Maar mensen hadden hout nodig – als brandstof, en vooral ook grond – voor de voedselproductie. Eeuwenlang betekende vooruitgang vooral het kappen van bos, en dat was er altijd genoeg. Dachten we.

Rond 1850 kwam er een omslag en werden er weer bomen aangeplant. Productiebossen, oftewel houtplantages, leverden geld op. Het hout werd vooral gebruikt in de bouw en voor papierproductie. Toch bleef de herbebossing kwetsbaar. In de decennia erna moesten bossen weer wijken voor wegen, industrie en woningbouw. Tussen 2013 en 2017 was de snelheid van ontbossing in Nederland zelfs te vergelijken met die van de Amazone, volgens ecooloog Eric Arets van Wageningen Environmental Research. “Dat is verhoudingsgewijs natuurlijk: de schaal van de Amazone is totaal anders”, nuanceert Bas. “Maar ook in Nederland ging het heel snel.”

37 duizend hectare erbij

In 2020 kwamen het Rijk en de provincies met de Bossenstrategie, een ambitieus plan om meer bomen te planten en de kwaliteit van de bossen te verbeteren. Een van de doelen: 10 procent meer bos in 2023, cruciaal om nationale, Europese en mondiale klimaatafspraken na te komen.

De bomen moeten deels binnen Natuurnetwerk Nederland terechtkomen, de bestaande natuurgebieden, en deels daarbuiten.

Het is de vraag of de doelen ooit gehaald worden. Historisch gezien, blijkt de praktijk weerbarstig. Neem het Bosbeleidsplan van 1993. Dat stelde dat er vóór 2020 zo’n 75 duizend hectare nieuw bos moest zijn bijgekomen: dat is niet gelukt.

10 procent meer bos betekent dat er 37 duizend hectare bos bij moet komen: grofweg twee keer de oppervlakte van het eiland Texel. “Het stomme is: er zijn in de afgelopen 20 jaar echt wel periodes geweest waarin genoeg is geplant om die doelen te halen”, vertelt Bas. “Maar de ontbossing was telkens groter dan de aanplant.” Zo werd het Sterrebos bij het Limburgse Born gekapt voor de uitbreiding van autofabrikant VDL Nedcar. En ook liggen er nog steeds plannen om bomen te kappen bij Amelisweerd in Utrecht voor de verbreding van de A27.

De teller staat 5 jaar na de start van de Bossenstrategie volgens de laatste cijfers pas op 1.436 hectare, nog geen 4 procent van het doel. “Dat we 37 duizend hectare gaan halen, lijkt me sterk”, zegt Bas eerlijk. Voor zo veel bos moeten er bovendien nóg veel meer bomen worden aangeplant omdat veel zaailingen in het eerste jaar sterven.

“De ontbossing was telkens groter dan de aanplant”

Dat ziet Bas met eigen ogen gebeuren: “Het wortelstelsel van jonge bomen is nog niet goed ontwikkeld. Dit is het droogste voorjaar ooit en dat is funest.” Ongeveer 90 procent van de bomen overleeft het eerste jaar, zegt hij. “Op sommige plekken maar 50 procent.”

Ruimte, geld en papierwerk

Omdat het natuurbeleid in Nederland is gedecentraliseerd, hebben de provincies de landelijke doelstelling van de Bossenstrategie vertaald naar hun eigen uitvoeringsplannen. Zij zijn eindverantwoordelijk voor de uitvoering en werken – binnen de wettelijke kaders van onder meer de Vogel- en Habitatrichtlijnen – samen met allerlei partijen: terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten, provinciale landschappen, waterschappen, gemeenten en particuliere boscijgenaren.

“We zien
regionaal en
bottom-up al
veel positiefs
gebeuren. Nu de
Rijksoverheid
nog”

De aanplant stokt vanwege drie grote struikelblokken: ruimte, besluitvorming en geld. Nederland is een van de dichtstbevolkte landen ter wereld, waardoor de druk op elke vierkante meter enorm is. Landbouw, woningbouw en infrastructuur krijgen vaak prioriteit in de strijd om grond. Daarbovenop spelen trage vergunningstrajecten een rol, volgens Staatsbosbeheer vormen die een van de grootste hindernissen. Van de 5 duizend hectare bos die Staatsbosbeheer in het kader van de Bossenstrategie wil aanleggen, is nu 1,2 duizend hectare gerealiseerd. “Ook om op onze eigen terreinen nieuw bos aan te planten, hebben we een vergunning van de gemeente nodig”, zegt woordvoerder Marcel van Dun. Bovendien stuiten plannen geregeld op bezwaren van omwonenden. In natuurgebied De Steendert in de Betuwe loopt een project hierdoor bijvoorbeeld al jaren vertraging op. “We zijn al een paar jaar bezig, hebben de plannen aangepast, maar er is nog steeds tegenstand.” Een flexibelere opstelling van gemeenten zou helpen om de aanplant van bos te versnellen, vindt Marcel.

En ten slotte: de financiën. Landbouwgrond is veel waardevoller dan bosgrond, dit jaar ligt de gemiddelde waarde van landbouwgrond rond de 85.300 euro per hectare. Zodra die grond wordt omgezet in bos, daalt de waarde naar ongeveer 22.500 euro per hectare. Daarbij komen de kosten van het aanplanten, die kunnen oplopen tot zo’n 13.750 euro per hectare. Het is dus niet vreemd dat veel boeren en grondbezitters weinig haast maken om hun land zomaar met bomen te beplanten. Bas: “Daar is meer subsidie voor nodig, grootschalige financiering ontbreekt.” Dat is overigens geen nieuw geluid: de Algemene Rekenkamer waarschuwde al in 2022 dat de hoge waarde van grond de grootste belemmering vormt.

Financiering afgeschaft

Juist daar hapert het de afgelopen jaren nog veel meer. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG), waar een groot deel van de financiering voor de Bossenstrategie vandaan moest komen, werd door het kabinet-Schoof geschrapt. “Ze hebben een enorme fout gemaakt”, zegt Bas. “Wat mij betreft zou een nieuw kabinet het NPLG uit de prullenbak moeten halen, waar nodig updaten en dan uitvoeren.” Het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur erkent zelf dat bosaanplant “achterloopt op de doelen” en wijt dat onder meer

aan “gebrek aan financiering” en “complexe ruimtelijke inpassing van bos, wat veel tijd en geld kost”. Ook erkennen ze dat de financiering op dit moment niet toereikend is voor de volledige uitvoering van de doelen.

Wel zijn er nog enkele trajecten met financiering via de provincies in gang gezet, aldus het ministerie, maar concrete prognoses voor de resterende jaren ontbreken. De provincies besteden het beschikbare budget elk op hun eigen manier.

Natuur versterken

Ook Louise Vet, voormalig directeur van het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO-KNAW) en emeritus hoogleraar

Evolutionaire Ecologie aan Wageningen University & Research, hoopt dat een nieuw kabinet het NPLG weer in ere herstelt. “Laat ze nu eens voortvarend inzetten op landschappelijke kwaliteit, met een belangrijke rol voor onze boeren die we goed gaan betalen voor natuurinclusief werken.” Die samenwerking is belangrijk, zegt ze. “We zien regionaal en bottom-up al veel positiefs gebeuren. Nu de Rijksoverheid nog.” We kunnen bovendien meer doen om de natuur te versterken en koolstof vast te leggen, benadrukt Louise. “Houtige landschapselementen zoals heggen, hagen, knotwilgen, struwelen, boomgaarden en voedselbossen slaan óók koolstof op en hebben zeker twintig andere functies. Ze verbeteren de bodem, bieden leefgebied en verbindingroutes voor planten, insecten en vleermuizen en helpen boeren met natuurlijke plaagbestrijding.”

Wél de grond in

Tegen de stroperigheid steken de bottom-up initiatieven waar Louise het over heeft scherp af. Waar beleid verzandt in nota’s en vergadertafels, grijpt een organisatie als Meer Bomen Nu letterlijk de schop. Vrijwilligers verzamelen zaailingen en jonge bomen op plekken waar ze anders zouden worden weggehaald – langs wegen, onder hoogspanningskabels, in stadsparken – en planten ze elders uit, op plekken waar wél ruimte is.

Dat zijn vaak voedselbossen, achtertuinen of land van agrariërs of grondeigenaren die willen vergroenen. Hiervoor zijn geen vergunningen nodig, zodat er direct geplant kan worden. Ook publieke locaties, zoals bermen, komen in aanmerking, zolang de gemeente wil meewerken. Met deze methode zijn sinds 2020 al bijna 3 miljoen bomen geplant, met behulp van 33 duizend

“Het kan toch niet zo zijn dat we in 2100 nog steeds in een kaal, rechtgetrokken landschap leven?”

vrijwilligers. Geen dure plannen, geen eindeloze procedures, maar mensen die samen aan de slag gaan. “Ik wil dat we het eigenaarschap van wijkparken, van onze eigen omgeving, weer op ons nemen”, zegt Meer Bomen Nu-oprichter Franke van der Laan. “En dat we niet een tientje doneren voor CO₂-compensatie bij een vliegvakantie naar Bali.”

Dat er weinig geld beschikbaar is, hoeft volgens Franke geen belemmering te zijn: “Er staan miljarden jonge bomen gratis in de natuur die we kunnen verplanten.” Wat we nodig hebben, is minder bureaucratie en meer draagvlak, vindt Franke. “Alles ligt vast in honderdduizenden pagina’s regels. Daardoor durft niemand initiatief te nemen. We denken teveel aan de korte termijn en vergeten het gemeenschappelijk belang.”

Zijn wens voor een nieuw kabinet: “Sneller, soepeler beleid, waarin saamhorigheid en het ecosysteem centraal staan. Dan kunnen we miljoenen bomen planten.” Een concreet voorstel: beplant alle berm langs wegen. Alleen daar ziet hij al ruimte voor zo’n 30 duizend hectare nieuwe bomen. “Die vangen CO₂, stikstof, fijnstof én geluid af. De extra beheerkosten zijn minimaal. Waar een wil is, is een weg.”

Soorten bomen

Ecologen waarschuwen dat bosuitbreiding niet betekent dat je zomaar bomen kunt neerzetten. Ecoloog Bert Maes, cultuurhistoricus en specialist in inheemse boom- en struiksoorten, vindt dat de Bossenstrategie ernstig tekortschiet op nog een cruciaal punt: er is te weinig aandacht voor de herkomst van de bomen. Uit zijn onderzoek blijkt dat nog slechts zo’n 3 procent van de Nederlandse bossen voor een substantieel deel bestaat uit autochtone, wilde bomen en struiken: soorten die van nature in Nederland voorkomen en waarvan de lokale genetische oorsprong nog intact is. Ze stammen rechtstreeks af van planten die hier altijd al groeiden. “En we stevenen hard af op de 2 procent”, zegt hij bezorgd.

Bij veel bosuitbreiding ontbreekt het aan duidelijke ecologische randvoorwaarden, vindt Bert. “Er worden soorten geplant die niet thuishoren in het lokale ecosysteem en habitat. Dat zorgt voor een groot verlies aan biodiversiteit en schade aan de

bestaande wilde populaties van bomen en struiken.” Hij pleit voor een fundamentele benadering: “Als je je huis laat schilderen, kijk je eerst wat er mis is. Wat is nodig om te herstellen? Pas daarna kies je de verf. Bij bosbeheer wordt er meteen verf besteld.”

Toekomstbestendig

Volgens de woordvoerder van Staatsbosbeheer ligt de focus bij hen niet op het terugbrengen van historische bossen, maar op toekomstbestendig bosbeheer. “We werken aan gezond bos voor nu en later. Het gaat ons niet om het hercreëren van bos zoals het ooit was”, licht Marcel toe. Al het plantmateriaal

is gecertificeerd, de genetische herkomsten zijn bekend en afkomstig van de Nederlandse Rassenlijst Bomen. “Binnen het klimaatslim bosbeheer mag je daar soms iets van afwijken om ervaring op te doen met soorten die mogelijk goed passen bij het veranderende klimaat. Slechts 2 procent van de bomen die we planten heeft een andere herkomst, en daar kijken we heel goed naar. Er wordt niet zomaar iets geplant.”

In de praktijk werkt Staatsbosbeheer in natuurbossen uitsluitend met inheems-autochtone boomsoorten. In andere bossen, waar ook ruimte is voor recreatie of houtproductie, worden bijvoorbeeld ook bomen geplant die niet Nederlands maar Europees inheems zijn, zolang ze bij het bos passen en niet invasief zijn. Ook bij Meer Bomen Nu ligt de nadruk op het planten van inheemse soorten, maar uitheemse bomen worden niet helemaal uitgesloten. Die worden bijvoorbeeld neergezet op locaties waar de aanplant wordt beheerd en waar ze een meerwaarde kunnen hebben, zoals bij een voedselbos. Invasieve exoten worden actief verwijderd. Het is vooral belangrijk om iets te dóen, benadrukt Franke nog maar eens. “De topprioriteit moet zijn dat we aan de slag gaan en zoveel mogelijk bomen planten.”

Ook Louise Vet blijft optimistisch. “Het is ook een soort morele verplichting naar mijn kleinkinderen. Het kan toch niet zo zijn dat we in 2100 nog steeds in een kaal, rechtgetrokken landschap leven?” ■

SHIVANT

Waterapartheid

Water is leven. Lekker om in te duiken op een hete zomerdag. Of met ijsblokjes om de dorst mee te lessen. We bestaan grotendeels uit water en zijn ervan afhankelijk. Daarom is het schokkend te beseffen dat rivieren, grondwater en drinkwater in Nederland stikstof en pfas bevatten. Dat is schadelijk en schandelijk. Het enige goede nieuws is dat er duurzame maatregelen denkbaar zijn, om vervuiling te verminderen en circulaire oplossingen te ontwerpen.

Ook buiten Nederland betekent water leven. En dat gaat niet over een zomerduik of een circulair bedrijfsmodel, maar over leven en dood. Dat weten Israëlische kolonisten op de Westelijke Jordaanoever ook. Ze slopen waterputten en -leidingen. Dat is een manier om oorspronkelijke Palestijnse bewoners te verdrijven van hun land. Het Israëlische regime kent deze tactiek eveneens. Zo beperkt het Israëlische waterbedrijf Mekorot de watertoevoer. Ook wordt water als oorlogswapen ingezet, als bredere strategie om de Palestijnse bevolking in Gaza de toegang tot leven af te snijden (net als via gebrek aan voedsel, elektriciteit en zorg). Israëlische kolonisten hebben geen gebrek aan deze basisfaciliteiten. De ongelijke toegang tot water(bronnen), door beleid ondersteund, wordt ook wel waterapartheid genoemd. Dat is illegaal, maar Israël staat schijnbaar buiten het internationaal recht.

Waternvervuiling in Nederland en waterapartheid in Palestina. Het lijken verschillende zaken. Maar allebei gaan in de kern over duurzaamheid. De bekende Brundtland-definitie (zoals ontwikkeld door de Wereldcommissie voor Milieu en Ontwikkeling van de VN in 1987 – red.) van duurzame ontwikkeling luidt immers: “Een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder daarbij de behoeften van de toekomstige generaties in gevaar te brengen.” In Nederland hebben we een schone economie en overheidsbeleid nodig waardoor de huidige en toekomstige generaties kunnen leven zonder schadelijke stoffen in hun water en lichamen.

Maar duurzaamheid geldt zo mogelijk nog meer voor waterapartheid. Want Israël past een strategie van waterapartheid en uithongering niet alleen toe op onschuldige volwassen

mannen. Zwangere vrouwen en kinderen zijn ook slachtoffer. Daarmee worden de huidige en toekomstige generaties Palestijnen letterlijk in levensgevaar gebracht. Israël heeft de racistische politiek van het laten sterven tot wetenschap gemaakt.

Eerder liet de klimaatheer Greta Thunberg zien dat strijden voor klimaatrechtvaardigheid ook een strijd is tegen neokolonialisme. Dat betekent dus ook: je uitspreken tegen Israëls genocidaal geweld en solidair zijn met de Palestijnse zaak. Wie dat niet ziet, gaat uit van een soort groen nationalisme: milieubewustzijn dat stopt bij de landsgrens. Maar niet alleen het ‘activistische’ idee van klimaatrechtvaardigheid gaat over het beschermen van Palestijnse levens, zelfs het ‘saai’ begrip van duurzaamheid gaat erover. Maar dan moeten we wel in

de spiegel kijken en de vraag stellen, voor wiens duurzaamheid strijd ik? Wiens zomerduik? Wiens drinkwater en wiens leven vind ik belangrijk?

Voor duurzaam Nederland is Palestina een morele lakmoesproef

Drinkwater in Nederland verbindt ons met de gebrekkige watertoevoer in Palestina.

Met elke slok. Iedereen die zich direct of indirect met duurzaamheid bezighoudt, kan niet om Palestina heen. Of je nu een duurzame professional, ondernemer, adviseur of beleidsmedewerker bent. Als je al 1 procent om duurzaamheid geeft, móét je je verhouden tot de oorzaken van het Palestijnse lijden. En als we moreel consistent zijn, moeten we ons zowel inzetten voor beter waterkwaliteit in Nederland als strijden tegen waterapartheid in Palestina.

Want wie geeft om de Nederlandse Veluwe, schone rivieren en klimaatrechtvaardigheid, moet zich ook bekommeren om Palestijnse strijd. Voor duurzaam Nederland is Palestina ondertussen dé morele lakmoesproef. Het is bovendien een oefening in diepe zelfreflectie en dekolonisatie van onze groene bedoelingen. Want strijden voor een schone en drinkbare wereld blijft een groen-wit privilege als het niet samenvalt met uitdrukkelijke solidariteit met Palestijnse levens. ■

Shivant Jhagroe is universitair docent aan de Universiteit Leiden. Onlangs schreef hij het boek *Voorbij Duurzaamheid*.

Samen eten/Kraaybeekerhof

Eten is meer dan voeding alleen. *Down to Earth* gaat langs bij volkskeukens, buurtkamers en pluktuinen waar gekookt wordt met respect voor de planeet.

Biodyneren in een betoverende tuin

Op landgoed Kraaybeekerhof in Driebergen komen mensen samen om te proeven, te leren en te delen. Tijdens een aanschuifdiner ontdekken ze hoe biologisch-dynamische landbouw smaakt en waarom compost net zo magisch kan zijn als een goed gerecht.

TEKST EN BEELD: MICHIËL BUSSINK

Het geraas van de nabije A12 langs Driebergen verdwijnt naar de achtergrond als je door een poort landgoed Kraaybeekerhof binnengaat. Omzoomd door bomen en struiken ligt een groene oase met fleurige bloementuinen, geurige kruidenborders en rijen groentebedden waar een tweetal bezig is peultjes te oogsten. 'Pluk de bloem uit de lindeboom boven je' staat er op het bordje met een vlaggetje onder de zoet geurende bloeiende lindebomen. Her en der staan nog meer vlaggetjes: daar groeien groenten, kruiden en bloemen die geoogst mogen worden door de 250 gezinnen die hier een plukabonne-

ment hebben. Een schoolbord vermeldt de oogstbare groenten van deze week: paksoi, Chinese kool, worteltjes, courgette, tuinbonen, sla, koolrabi, lente-ui, rucola, andijvie, raapjes. Als extra's, vanwege de overvloedige oogst: snackkommers en peulen, maximaal naar behoefte.

De Kraaybeekerhof is beroemd in de wereld van de Nederlandse biologische landbouw. In de jaren zeventig van de vorige eeuw verzorgde het al opleidingen in biologisch-dynamische (BD) tuinbouw en voeding. Inmiddels is het een coöperatie met twee belangrijke poten: de

Academie, die opleidingen verzorgt, en de Tuinen, gerund door drie ondernemers die er de groenten verbouwen. De grond is eigendom van Stichting Grondbeheer en Aardpeer. De deelnemende gezinnen betalen aan het begin van het seizoen voor hun oogstaandeel, waarmee de kosten aan pacht, plant- en zaaigoed, gereedschap, elektriciteit, et cetera kunnen worden gedekt én de tuinders een gegarandeerd inkomen hebben. Het is een vorm van community supported agriculture.

Aanschuifdiners

Maar wat kun je in de keuken met bijvoorbeeld venkel die nu zo overvloedig kan worden geoogst? Aanschuifdiners bieden culinaire inspiratie, niet alleen voor de deelnemende gezinnen, ook voor geïnteresseerden van buiten. Deze zomeravond onder de vlag van Biodyneren, een project van de Biodynamische Vereniging waarbij allerlei grote en kleine biologisch-dynamische boerderijen diners op het erf organiseren.

De vijftien eters zitten verdeeld over twee tafels onder de overkapping van het tuindersgebouw. Sommigen zijn hier nog niet eerder geweest. “Ik ben hier met mijn oma omdat ik na de zomervakantie ga studeren aan de Vrije Hogeschool in Zeist en we eens wilden kijken wat hier zoal te doen is”, vertelt een 17-jarige aanstaande studente. “Het eten spreekt me aan: ik eet al heel lang vegetarisch.” Een van de koks vertelt dat de maaltijden grotendeels bestaan uit verse groenten uit de tuin. “We verwerken zoveel mogelijk de hele plant: wortel, blad en vrucht”

“We verwerken zoveel mogelijk de hele plant: wortel, blad en vrucht”

Als aftrap is er een drankje van vlierbloesem en een voorafje met komkommer, venkel en korianderbloemetjes, besprenkeld met wat olie en zout. De koks serveren vervolgens een salade met geroosterde wortelen, dadels en pecannoten. Erbij brood met Kraaybeekerhofkruidenboter, tapenade van wortel met amandel en een gerecht van gerookte gele courgette en venkel. Als hoofdgerecht venkelfalafel met muhammara. Dat laatste is een oorspronkelijk Syrisch gerecht van gemalen

walnoten, geroosterde rode paprika's, olijfolie en kruiden als knoflook, munt en komijn.

Compost met kamille

Na het hoofdgerecht neemt tuinder Dave Hardy op zijn blote voeten de eters mee op rondleiding door de tuinen, om te beginnen bij de composthoop. “Biologisch-dynamische tuinbouw betekent voor mij: alles doet mee in het hele systeem. Dus niet alleen de stoffen die erin gaan en uitkomen, zoals in de gangbare en de gewone biologische landbouw.” Voeding is volgens hem veel meer dan de optelsom der delen. De basis van de BD-landbouw is een gezonde bodem, vandaar dat de compost zo belangrijk is. Dave legt uit dat de composthoop is opgebouwd uit een combinatie van groenteresten, schapenmest en houtsnippers van het landgoed. “Moet je eens voelen”, moedigt hij aan. De deelnemers steken hun hand in de composthoop. “Tjonge, dat is heet!” De thermometer, boven op de hoop, vertelt dat door het compostingsproces de temperatuur binnenin is opgelopen tot 76°C. “Pure magie”, volgens Dave. Om die magie en de werkzaamheid van de compost te ondersteunen, verwerken de Kraaybeekerhofstuinders er preparaten in met gedroogde duizendblad, kamille, valerian en brandnetel, geheel volgens de biologisch-dynamische traditie.

Venkelfalafel

Ingrediënten:

150 gr geweekte kikkererwten / knoflook naar smaak / 1 gesnipperde rode ui / 1 tl geraspte citroenschil / bosje venkelgroen / 1 tl venkelzaad / beetje bakpoeder / peper en zout / olie

Droog de kikkererwten na het weken goed af. Mix alle ingrediënten met een blender of keukenmachine tot een glad mengsel. Voeg wat meer olie toe als het te droog en korrelig wordt. Laat het mengsel een uurtje in de koelkast rusten. Maak met natte handen balletjes die je in ongeveer 4 minuten knapperig frituurt. Lekker met muhammara.

Zie downtoearthmagazine.nl/recept-muhammara

Dave leidt de Biodyneers langs de met bloemen omzoomde groentebetten, de bijentuin met een groot aantal bijenkasten in allerlei soorten en maten, en het voedselbos. Daar doet een tiental grijze kippen in een mobiele ren zich tegoed aan groenteresten. Toch komt ook de harde, vervuilende buitenwereld hier binnen. Want ondanks een halve eeuw biologisch-dynamisch tuinieren, bevatten de Kraaybeekerhofeieren te veel pfas, bleek onlangs. “Ik heb de eieren jarenlang gegeten. Nu toch maar niet meer”, bekent Dave. Hij heeft geen idee hoe die pfas hier terecht is gekomen: via de lucht, waarschijnlijk.

Terug aan tafel is de boze buitenwereld weer snel vergeten. De koks serveren ter afronding van het diner hangop met witte chocolade en koekkrumels, gegarneerd met aardbeien, zwarte bessen, blauwe en paarse korenbloemen en driekleurige viooltjes. De aanstaande Vrije Hogeschoolstudente is in ieder geval enthousiast geworden. “Ik denk dat ik hier nog wel weer terug ga komen.”

MILIEUDEFENSIE IN JE TESTAMENT?

EVELINE LAAT GELD NA VOOR EEN LEEFBARE WERELD

Eveline heeft Milieudefensie opgenomen in haar testament. Ze vertelt waarom ze dit gedaan heeft.

“Ik ben niet iemand die gemakkelijk meedoet met demonstraties. Ik probeer bij te dragen door mijn gedrag aan te passen en langs financiële weg. Een deel van mijn erfenis gaat naar mijn lieve neefjes en nichtje, een deel naar milieuorganisaties.”

“Milieudefensie vind ik een mooie, grote club waar mensen werken die echt iets voor elkaar kunnen krijgen door acties en rechtszaken te voeren. Om echt iets te veranderen, moet je genoeg krachten bundelen.”

DOE EEN TOEGIFT

Een steentje bijdragen aan de maatschappij, dat is Eveline met de paplepel ingegeven. Haar hele leven al houdt ze van de natuur.

Met een toegift kan ze nog één keer opkomen voor een leefbare aarde. Dat geeft haar nu een goed gevoel over zichzelf en haar omgeving. Is het opnemen van Milieudefensie in je testament ook iets voor jou?

EVELINE'S HELE VERHAAL LEZEN?

Scan de QR-code
of ga naar
bit.ly/het-verhaal-van-Eveline

**LAAT JE INSPIREREN OM OOK MILIEUDEFENSIE
OP TE NEMEN IN JE TESTAMENT.**

Laat de natuur profiteren van crimineel geld

Vorig jaar is er voor ruim 35 miljoen euro aan crimineel vermogen in beslag genomen, dat bleek onlangs uit een jaarverslag van de Inlichtingen- en Opsporingsdienst van de Inspectie Leefomgeving en Transport. Geld verdiend door het overtreden van milieuwet- en regelgeving. Goed dat ze dit aanpakken, maar ook een gemiste kans. Want: dat bedrag verdwijnt stilletjes in de algemene middelen van de staat. Waarom geven we dit geld niet terug aan de slachtoffers van deze vorm van criminaliteit: onze natuur, bodem en water? De gevolgen van milieucriminaliteit zijn vaak onzichtbaar, traag en complex. Geen kogels of sirenes, maar vervuiling van (grond) water, aantasting van biodiversiteit of vernietiging van kwetsbare natuur. En precies daarom komt de schade zelden op de politieke voorgrond.

Maar ondertussen verdienen milieucriminelen grof geld door goedkoop en illegaal chemicaliën te lozen, bomen te kappen of afval te dumpen. De rekening komt bij ons allemaal terecht: bij (de gezondheid van) bewoners in de buurt van illegale stortplaatsen, bij de boeren die hun land niet meer kunnen gebruiken, bij boswachters die zonder ondersteuning de wildernis in moeten om dumpingen op te ruimen. En uiteindelijk bij toekomstige generaties die de schade moeten herstellen die wij niet aanpakken.

De oplossing: een structureel 'Leefomgevingsfonds', gevoed met afgepakt vermogen van milieucriminelen. Dit principe kent men in landen als Italië al langer, waar maffiabezit wordt gebruikt om buurthuizen en herstelprojecten te financieren. In Nederland zou zo'n fonds kunnen worden ingezet voor bijvoorbeeld sanering van vervuilde natuur, herstel van biodiversiteit, ondersteuning bij toezicht en handhaving in kwetsbare gebieden, en versterking bij de aanpak van milieucriminaliteit. Maak van justitie een bondgenoot van natuur en milieu.

Nu het kabinet is gevallen, breekt er een periode aan van politieke herbezinning én campagnevoeren. Juist nu zouden politieke partijen kleur moeten bekennen over hoe zij de strijd tegen milieucriminaliteit willen voeren. Een voorstel om crimineel geld structureel in te zetten voor natuurherstel is concreet, rechtvaardig en eenvoudig uit te leggen aan de kiezer. Het zou de start kunnen zijn van nieuw beleid voor een schoner en gezonder Nederland, betaald door de vervuilers zelf.

Marieke Markensteijn (adviseur duurzaamheid Politiedienstencentrum en masterstudent klimaatpsychologie- en gedrag)

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

BIJLO GAAT LOS OP... PESTICIDEN

In pesticiden zit het woord 'pest' en niet voor niets, zegt Vincent Bijlo: ze zijn de pest voor mens, plant en dier. Maar daar denken kersentelers en de overheid anders over. Bijlo laat zijn wervelende gedachtestroom erop los.

Suzuki-fruitvliegjes zijn exotische invasieve klookzakjes die hier zo'n 10 jaar geleden terecht zijn gekomen via de internationale fruithandel. Ze leggen eitjes in zacht fruit; kersen, frambozen, bramen, aardbeien. De larven die daaruit komen, vreten dat fruit op, waardoor het gaat rotten. De meeste telers denken: wat een gezeur, wij hebben Exirel en Tracer, twee geweldige pesticiden die hier wel raad weten.

Maar het is geen lekker spul, die pesticiden, daarom wilde het Ministerie van Landbouw Exirel en Tracer verbieden. Dat zou, stelden de kersentelers, het einde zijn van de Nederlandse kers. Dus kregen ze vrijstelling, in 2024 voor allebei en in 2025 voor Tracer.

Intussen heeft de Nederlandse overheid reclamebureaus gevraagd een campagne te bedenken voor pesticiden, omdat die kampen met een imago probleem! Dan heb ik wel alvast een paar leuzen:

'Onze economie kan best een portie gif gebruiken.'

'Van Hollandse aardbeien heeft nog nooit iemand Alzheimer gekregen – tenminste, niet dat wij weten.'

'Frambozen, trombose? Alle pesticiden zijn met zorg gekozen.'

'Veilig fruit begint met gespuut.' ■

KOM IN ACTIE VOOR DE WADDEN

SHELL, STOP MET BOREN

onder de Wadden én overal. Anders kan de Waddenzee haar Werelderfgoedstatus verliezen. Dat laten we niet gebeuren.

WIJ REGELEN BUSSEN

vanaf Amsterdam, Utrecht, Zwolle, Den Haag en Groningen.

MELD JE AAN!

veranderaars.milieudefensie.nl/waddenactie

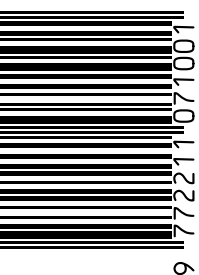

ZATERDAG 6 SEPTEMBER

10:00 - 19:00

← inclusief
(bus) reistijd!

9 772211 071001